

Organització social del treball, salaris i mercat laboral a Catalunya: el cas d'una explotació agrària de la comarca de la Segarra a la darrerria del segle XIX*

Social Organization of Labour, Wages and the Labour Market in Catalonia: the case of an agricultural farm in the Segarra region in the late nineteenth century

*per Ramon Garrabou, Josep-Maria Ramon-Muñoz i Enric Tello
Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Múrcia, Universitat de Barcelona*

RESUM:

Aquest article analitza les formes de reclutament de la força de treball al camp català a la darrerria del segle XIX, la dinàmica i els trets estructurals dels mercats de treball i les formes de configuració i negociació dels salaris agrícoles. Se centra en el cas de la comarca de la Segarra i, especialment, en el d'una explotació agrícola situada a l'antic poble de Timor, que actualment forma part del municipi de Ribera d'Ondara. Les dades i informacions utilitzades s'obtenen de les llibretes de treballs d'un propietari agrícola, on sistemàticament anotava totes les tasques fetes pels mossos i jornalers contractats durant el període 1884-1895. El treball mostra la viabilitat de l'explotació directa amb treball assalariat, la convivència de diferents tipologies i modalitats contractuals, l'existència de diferències salarials, la integració i la segmentació dels mercats de treball agrí-

ABSTRACT:

This article discusses the forms of recruitment of the labour force in the Catalan countryside in the late nineteenth century, the dynamics and structural features of labour markets and the forms of negotiation and setting of agricultural wages. We focus on the case of the Segarra region, particularly on a farm located in the old village of Timor, which currently forms part of the municipality of Ribera d'Ondara. Most of the data used come from the notebooks of a local landowner, who systematically wrote down all the work done by farm-hands and day-labourers over the period 1884-1895. The results show the feasibility of direct exploitation using wage labour, the coexistence of different types and modalities of labour contracts, the existence of wage differentials, the integration and the segmentation of the agricultural labour markets of, the inadequacy of wages to meet the

* Aquest treball s'ha fet amb el suport del projecte de recerca *Sistemes agraris sostenibles i transicions en el metabolisme agrari: desigualtat social i canvi institucional a Espanya, 1750-2010* (HAR2012-38920-C02-02), que forma part de la *Partnership Grant internacional Sustainable farm systems: long-term socioecological metabolism in western agriculture* entre les universitats de Saskatchewan (Canadà), Alpen-Adria Klagenfurt a Viena (Àustria), Barcelona i Pablo de Olavide (Espanya), Nacional de Colòmbia a Bogotà, Michigan (Estats Units) i la Fundación Antonio Núñez Jiménez de la Naturaleza y el Hombre a Cuba, finançada pel *Social Sciences and Humanities Rese-*

cola, la insuficiència dels salaris per garantir la subsistència i reproducció de les unitats familiars i els nivells de conflictivitat laboral.

subsistence and reproduction needs of family units and the levels of labour conflict.

PARAULES CLAU:

KEY WORDS:

Treball agrari, mossos i jornalers, treball familiar, mercat laboral, salaris, conflictivitat laboral, agricultura, segle XIX, Catalunya.

Agricultural labour, farm-hands, day-labourers, family labour, labour market, wages, labour conflict, agriculture, 19th century, Catalonia.

1. Introducció

Els historiadors ens hem preguntat sovint quina era la força treball que els agricultors mobilitzaven per a l'explotació de les seves finques. Hi ha pocs dubtes sobre el predomini d'unitats pageses que empraven majoritàriament la força de treball familiar per menar tant les terres pròpies com d'altres d'arrendades o establertes a rabassa. Això no significa, de totes maneres, que en algunes explotacions, a causa de les seves dimensions o del mateix cicle demogràfic familiar, la força treball familiar fos insuficient i haguessin de recórrer a la contractació de mossos i jornalers.¹ Aquesta

arch Council de Canadà. Així mateix, el treball també s'ha beneficiat de diversos projectes de recerca finançats pel Ministeri d'Economia i Competitivitat: *Salud, alimentación y mortalidad* (HAR2010-20684-C02-01); *Niveles de vida, desigualdad y bienestar biológico en España, siglos XVIII-XX* (HAR2010-20684-C02-02); *Población, alimentación y niveles de vida. España siglos XIX-XX* (HAR2013-47182-C02-01) i *Niveles de vida, alimentación y desigualdad. Nuevos indicadores y perspectivas. España siglos XVIII-XXI* (HAR2013-47182-C2-2-P); que formen part del projecte NISAL (<http://www.proyectonisal.org/>). Agraïm a Ricard Guinjaume i V.T.G. la bona feina de buidat dels dietaris de Josep Jové feta per encàrrec del projecte de recerca HAR2012-38920-C02-02; a Dolors Montagut, Josep Maria Puig i Miquel Puig, que ens han facilitat l'accés a la documentació de l'Arxiu Històric Comarcal de la Segarra, l'Arxiu Municipal de Ribera d'Ondara i el Registre de la Propietat deervera; i els comentaris i suggeriments de Gabriel Jover, Enric Saguer i dels dos avaluadors anònims de *Recerques*.

1. Per a Catalunya vegeu, entre d'altres, P. PASCUAL I DOMÈNECH, *Tous. Mil anys d'Història. Sant Martí de Tous*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981; L. FERRER I ALÓS, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987; J. COLOMÉ, «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX», *Estudis d'Història Agrària* 8, 1990, 123-143; R. CONGOST, *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo, 1990; P. PASCUAL I DOMÈNECH, *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX: formació i desestructuració d'un sistema econòmic*, Barcelona, Crítica, 1990; R. CONGOST, «Enfiteusis y pequeña explotación campesina en Cataluña, siglos XVIII-XIX», dins P. SAAVEDRA i R. VILLARES (ed.), *Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX*, Barcelona, Crítica, 1991, 63-87; E. VICEDO, *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i renda*, Barcelona, Crítica, 1991; R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOMÉ i E. SAGUER, «Estabilidad y cambio en la explotación campesina (Cataluña, ss. XIX y XX)», dins R. GARRABOU (ed.), *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1992, 15-92; E. VICEDO, «Las condiciones de reproducción

era la situació de la gran propietat, o fins i tot d'algunes propietats mitjanes que, o bé no disposaven de la força de treball familiar necessària per explotar les seves finques, o bé no tenien interès a aplicar-la a l'activitat agrícolà, com succeïa sovint

de la unidad familiar campesina en la Catalunya Nova: Las "Terres de Lleida", *Historia Agraria* 5, 1993, 43-66; L. FERRER I ALÓS, «Notas sobre la familia y el trabajo de la mujer en Cataluña central (siglos XVIII-XIX)», *Boletín de la ADEH* 12 (2-3), 1994, 201-232; L. FERRER I ALÓS, «Notas sobre el uso de la familia y la reproducción social», *Boletín de la ADEH* 13 (1), 1995, 13-27; E. TELLO, *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860*, Lleida, Pagès Editors, 1995; F. VALLS-JUNYENT, *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya del interior. L'Anoia, 1720-1860*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996; J. TORRAS, «Los condicionantes del nivel de vida del campesinado en el Antiguo Régimen», *Historia Agraria* 14, 1997, 19-24; E. SAGUER, «La consolidación de la propiedad campesina en Cataluña. Un análisis cuantitativo de las primeras transformaciones en la propiedad de la tierra. El Baix Empordà, 1860-1940», *Historia Agraria* 16, 1998, 209-233; R. CONGOST i L. TO (ed.), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999; J. PUJOL, «Trabajo asalariado y actividad agraria en can Codorniu: un caso excepcional en la explotación del viñedo catalán durante el primer tercio del siglo XX», dins A. CARRERAS (ed.) i M. GUTIÉRREZ (coord.), *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1999, vol. I, 479-506; J. COLOMÉ, «Pequeña explotación agrícola, reproducción de las unidades familiares campesinas y mercado de trabajo en la viticultura mediterránea del siglo XIX: El caso catalán», *Revista de Historia Económica* 18 (2), 2000, 281-307; P. PASCUAL I DOMÈNECH, *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris. 2. Un estudi sobre la crisi de l'agricultura tradicional (1841-1930)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 2000; R. GARRABOU, J. PLANAS i E. SAGUER, *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*, Vic, Eumo Editorial, 2001; J. COLOMÉ, E. SAGUER i E. VICEDO, «Las condiciones de reproducción económica de las unidades familiares campesinas en Cataluña a mediados del siglo XIX», dins J. M. MARTÍNEZ CARRIÓN (ed.), *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII-XX*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2002, 321-356; R. CONGOST, G. JOVER i G. BIAGIOLI (ed.), *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, Possessions, Poderi*, Girona, Universitat de Girona - Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2003; P. ROCA FABREGAT, «¿Quién trabajaba en las masías? Criados y criadas en la agricultura catalana (1670-1870)», *Historia Agraria* 35, 2005, 49-92; E. SAGUER, *Treball agrari i reproducció econòmica. El Baix Empordà, 1850-1880*, Girona, Girona, Universitat de Girona - Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2005; R. CONGOST, «Sobre casos intermediaris i creixements espontanis. Els treballadors de la regió de Girona», *Estudis d'Història Agrària* 20, 2007, 133-154; R. CONGOST, *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre «la gran obra de la propiedad»*, Barcelona, Crítica, 2007; R. CONGOST, J. PLANAS, E. SAGUER i E. VICEDO, «¿Quién transformó la agricultura catalana? Los campesinos como actores del cambio agrario en Cataluña, siglos XVIII-XX», dins R. ROBLEDO (ed.), *Sombras del progreso. Las huellas de la historia agraria*, Barcelona, Crítica, 2010, 171-197; R. GARRABOU, E. TELLO i X. CUSSÓ, «Ecological and socio-economic functioning in the middle of the nineteenth century. A Catalan case study (the Vallès county, 1850-1870)», dins E. LANDSTEINER i E. LANGTHALER (ed.), *Agrosystems and Labour Relations in European Rural Societies*, Thurnout, Brepols Publishers, 2010, 119-152; E. SAGUER, «Família pagesa i economia rural a la Catalunya contemporània», dins J. BOLÓS, A. JARNE i E. VICEDO (ed.), *Família pagesa i economia rural. VII Congrés sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2010, 469-486; E. SAGUER (ed.), *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers a la regió de Girona, 1930-2000*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2011.

amb els propietaris rendistes.² Per a aquell segment de propietaris, l'alternativa era l'explotació directa amb treball assalariat o la cessió en arrendaments o parceries. S'ha argumentat que a Catalunya una gran part de la gran propietat va optar per aquesta segona alternativa.³ Tanmateix, sempre va existir una franja de propietaris mitjans, o fins i tot de més entitat, que adoptaren l'explotació directa mitjançant la contractació de força de treball externa.⁴ En alguns casos, aquells treballadors externs només aportaven una petita fracció del treball necessari, especialment en el moment de la collita dels cereals o la verema, però també es donaven situacions on el treball extern representava una gran part de la força de treball utilitzada.⁵ Per tant, tradicionalment havia existit un segment de propietaris, variable al llarg del temps i del territori, que necessitaven adquirir al mercat una part de la força de treball.

D'altra banda, com ha posat de manifest la historiografia, existia una important massa de pagesos precaris que posseïen o arrendaven terres insuficients per

2. R. GARRABOU, J. PUJOL i J. COLOMÉ, «Salaris, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya, 1818-1936)», *Recerques* 24, 1991, 53-76; R. GARRABOU, J. PUJOL i J. COLOMÉ, «Formas de gestión patrimonial y evolución de la renta a partir del análisis de contabilidades agrarias: los patrimonios del marqués de Sentmenat en el Vallès y en Urgell (1820-1917)», *Historia Agraria* 5, 1993, 97-125; R. GARRABOU i E. TELLO, «Salario como costo, salario como reddito: il prezzo delle giornate agricole nella Catalogna contemporanea (1727-1930)», *Meridiana* 24, 1995, 173-203; R. GARRABOU i E. SAGUER, «Capitalisme agraire sans proletarianisation. Les salariés agricoles en Catalogne (XIX-XXe siècles)», dins R. HUBSCHER i J. C. FARCY (ed.), *La Moisson des Autres. Les salariés agricoles aus XIXe et XIXe siècles*, París, Éditions Créaphis, 1996, 57-75; J. PLANAS, «L'estabilitat de la gran propietat rural a l'època contemporània. Un exemple comarcal: el Vallès Oriental, 1860-1940», dins A. CARRERAS (ed.) i M. GUTIÉRREZ (coord.), *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1999, vol. I, 559-578; R. CONGOST, *Els darrers senyors de Cervià de Ter. Investigacions sobre el caràcter mutant de la propietat (segles XVII-XX)*, Girona, Universitat de Girona - Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2000; R. GARRABOU, J. PLANAS i E. SAGUER, «Sharecropping and the management of large rural estates in Catalonia, 1850-1950», *The Journal of Peasant Studies* 28 (3), 2001, 89-108; R. GARRABOU i E. TELLO, «Salario como coste, salario como ingreso: el precio de los jornales agrícolas en la Cataluña Contemporánea», dins J. M. MARTÍNEZ CARRIÓN (ed.), *El nivel de vida en la España rural, siglos XVII-XX*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2002, 113-182; R. GARRABOU i E. TELLO, «Constructors de paisatges. Amos de masies, masovers i rabassaires al territori del Vallès (1716-1860)», dins DIVERSOS AUTORS, *Josep Fontana. Història i Projecte Social. Reconeixement d'una trajectòria*, Barcelona, Crítica - Universitat Pompeu Fabra, 2004, vol. I, 83-104; J. PLANAS, *Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya (1890-1936)*, Girona, Universitat de Girona - Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2006; R. GARRABOU, J. PLANAS i E. SAGUER, «The management of agricultural estates in Catalonia in the nineteenth and early twentieth century», *The Agricultural History Review* 60 (2), 2012, 173-190.

3. GARRABOU, PLANAS i SAGUER, *Un capitalisme...*; GARRABOU, PLANAS i SAGUER, «Sharecropping...».

4. GARRABOU, PUJOL, COLOMÉ i SAGUER, «Estabilidad...»; PASCUAL, *Els Torelló...*

5. PASCUAL, *Tous...*; C. SANTMARTÍ, «El treball assalariat en els masos de la Catalunya interior al segle XIX. L'exemple del mas Santmartí (Bages)», *Estudis d'Història Agrària* 10, 143-155; PASCUAL, *Els Torelló...*; CONGOST, JOVER i BIAGIOLI, *L'organització...*; ROCA FABREGAT, «¿Quién trabajaba...»; E. SAGUER, G. JOVER i H. BENITO, *Comptes de senyor, comptes de pagès. Les comptabilitats a la història rural*, Girona, Universitat de Girona - Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2013.

ocupar i sostenir la seva família. Per aquelles famílies pageses, accedir al mercat del treball com a demandants de feina els hi aportava uns salaris que només representaven un complement a la resta d'ingressos.⁶ En conseqüència, una classe jornalera assalariada que tingués en el salari l'ingrés primordial ha estat un fet marginal a Catalunya. Atès que en alguns casos només eren assalariats durant un període de la seva vida laboral i que en la major part dels casos el salari únicament representava una part del seu ingrés, no podem parlar de processos de proletarització en la pagesia catalana contemporània. Tant per als propietaris com per als jornalers la contractació de treball era una alternativa a la contractació de terra. Així s'havien anat construint uns mercats de treball agrícola del funcionament real dels quals, malgrat la recerca feta els últims anys, encara es desconeixen molts aspectes.

Aquest article vol contribuir a millorar el coneixement d'aquella mena de mercats de treball integrats en el complex canemàs format per propietaris benestants amb més terres que força de treball familiar i unitats pageses amb més força de treball familiar que terra pròpia o arrendada. En concret, els principals objectius són analitzar les formes de mobilització de la força de treball a Catalunya cap a la fi del segle XIX i aprofundir en la dinàmica dels mercats de treball agrícola. En aquest sentit, el treball es basa en la informació aportada pels dietaris d'un propietari agrari de la comarca de la Segarra.⁷ Es tracta, concretament, d'una explotació agrària propietat de Josep Jové, la superfície de la qual estava situada majoritàriament a l'antic poble de Timor, dins de l'antic terme de Sant Pere dels Arquells (actualment integrat al municipi de Ribera d'Ondara), però que també disposava de terres als pobles de Briançó, Montpalau, Pomar i Rubinat (figura 1).⁸ Malgrat que la font documental no aporta informació sobre l'extensió de l'explotació, a partir dels amillaraments i de diverses informacions extretes del registre de la propietat hem estimat que la seva superfície era d'aproximadament noranta hectàrees. En el context de la comarca de la Segarra, es tractava d'una gran propietat, com mostren les dades que disposem sobre estructura de la propietat durant la segona meitat del segle XIX en dos termes propers a Timor, les Oluges i Freixenet (gràfic 1), on un 70% dels propietaris posseïen menys de 10 hectàrees.⁹ Per tant, es tractava d'una propietat que estava molt per sobre de l'extensió òptima que podia assumir el potencial de treball de l'estructura familiar i que, en conseqüència, per mantenir-ne l'explotació directa

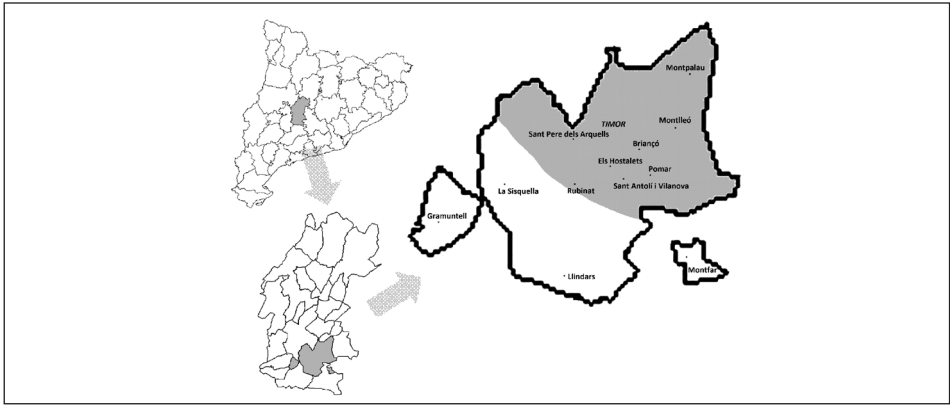
6. VICEDO, «Las condiciones...»; COLOMÉ, SAGUER i VICEDO, «Las condiciones...»; R. GARRABOU, J. PLANAS, E. SAGUER i E. VICEDO, «Propiedad de la tierra y desigualdad social en el mundo rural catalán de mediados del siglo XIX», *Historia Agraria* 63, 2014, 115-150.

7. J. JOVÉ, *Llibretes de treballs*, 1884-1895, Sèrie documentació patrimonial, Arxiu Històric Comarcal de la Segarra.

8. El municipi de Ribera d'Ondara va configurar-se a partir de la fusió l'any 1972 dels termes de Sant Pere dels Arquells i de Sant Antolí i Vilanova. El poble de Rubinat formava part del primer terme, mentre que Briançó, Montpalau i Pomar estaven integrats al segon.

9. Per a una síntesi de l'estructura de la propietat a Catalunya, vegeu R. GARRABOU i E. SAGUER, «Propietat, tinença i relacions de distribució», dins E. GIRALT i RAVENTÓS (dir.), J. M. SALRACH i R. GARRABOU (coords.), *Història agrària dels Països Catalans*, Barcelona, 2006, 353-430.

FIGURA 1
Localització de les finques de l'explotació agrària de Josep Jové al municipi de Ribera d'Ondara (Segarra)

Font: elaboració pròpia a partir dels mapes muts oferts per la Direcció General d'Administració Local de la Generalitat de Catalunya al lloc web Municat: <http://municat.gencat.cat> (consulta: 3 de juliol de 2014).

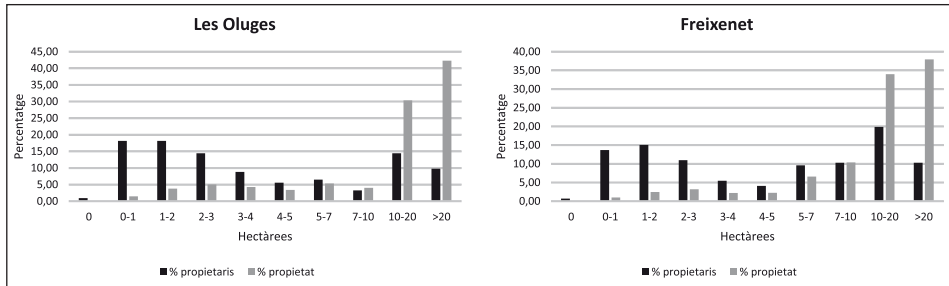
havia de recórrer forçosament a la contractació de mà d'obra assalariada.¹⁰ Amb tot, del total de superfície, pràcticament dues tercers parts de la hisenda estaven ocupades per bosc o eren terrenys erms, cosa que reduïa la superfície realment cultivada a unes trenta hectàrees. És difícil, però, establir amb exactitud aquesta darrera xifra. Malgrat que a les *Llibretes de treball* es constata que es practicava el guaret biennal amb la típica rotació «d'un any per altre», la importància que hi tenien les boïgues dificulta determinar amb precisió el nombre real d'hectàrees conreades.¹¹

10. S'ha calculat que a la fi del segle XIX, a la comarca de la Segarra l'extensió òptima d'una explotació familiar, entesa com la superfície tècnicament cultivable per una família formada per dos actius masculins i un actiu femení més un 20-30% de força de treball externa contractada, era de 17,4 hectàrees. GARRABOU, PUJOL, COLOMÉ i SAGUER, «Estabilidad...», 33-36.

11. Una *boïga* era un erm, una garriga o zona boscosa que es convertia transitòriament en conreu. En general, la superfície es conreava durant uns cinc anys, passats els quals novament es tornava a deixar erma o forestal. Era, doncs, un sistema de conreu temporal seguit d'un llarg guaret forestal. És significatiu que *boïga* tingui la mateixa arrel que *boïc* (o «formiguer»), atès que un subproducte de la rompada temporal del bosc o la garriga era justament la llenya que es podia cremar coberta de terra en aquesta pràctica tradicional de fertilització vegetal. J. FAUS i CONDOMINES, «Dret especial de la Segarra», *Conferències sobre varietats del dret civil català*, Barcelona, Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 1934, dins *Ramon Faus i Esteve. Il·lustre notari català. Homenatge centenari naixement (1902-2002)*, Guissona, Comissió Homenatge Ramon Faus i Esteve, 2002, 179-215; P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals, Volum III, Les transformacions agràries del segle XVIII català*, Barcelona, Edicions 62, 1966, 218-223; J. R. OLARIETA, R. PADRÒ, G. MASIP, R. RODRÍGUEZ-OCHOA i E. TELLO, «Formiguers, a historical system of soil fertilization (and biochar production?)», *Agriculture, Ecosystems and Environment* 140, 2011, 27-33.

GRÀFIC 1

Distribució de la propietat a les Oluges i Freixenet a mitjan segle XIX

Font: elaboració pròpia a partir dels amillaraments de les Oluges (any 1862) i Freixenet (any 1860). Arxiu Històric Comarcal de la Segarra.

Som plenament conscients dels problemes de representativitat que comporta el fet de centrar-nos en un estudi de cas. Tanmateix, les «llibretes» del propietari de l'explotació analitzada aporten informacions molt precises i valuoses sobre el funcionament d'uns mercats del treball agrícola sobre els quals sabem ben poc, potser justament per tractar-se d'una font documental que fins al moment ha estat insuficientment utilitzada per la historiografia agrarista.¹² El nostre propietari anotava sistemàticament als seus dietaris totes les tasques dutes a terme a l'explotació al llarg de l'any. Ens dona, per tant, un registre de tots els jornals fets pels mossos, jornalers i treballadors familiars durant el període 1884-1895.¹³ En la major part dels casos, la font esmenta el tipus d'activitat realitzada, la procedència dels treballadors contractats i sovint, però no sempre, les remuneracions que percebién. També permet conèixer la dinàmica de les relacions contractuals i detectar el nivell de conflictivitat laboral existent. Per tant, malgrat la limitació de tractar-se d'una sola explotació agrària, l'abundant i rica informació disponible ens permet conèixer millor la complexa dinàmica de l'organització social del treball agrícola a la fi del segle XIX, un

12. Per a les llibretes de pagès com a font històrica, vegeu X. TORRES, *Els llibres de família de pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Girona, Universitat de Girona - Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2000; J. CURBET HEREU, *Les llibretes de memòries de Joan Serinyana (1818-1903), vinyater llançanenc*, Girona, Universitat de Girona - Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2007; i SAGUER, JOVER i BENITO, *Comptes de...*

13. La font documental presenta algunes llacunes durant alguns períodes. No disposem d'informació dels anys 1892 i 1893. Així mateix, no es realitzaren anotacions durant els períodes següents: 8-12 de novembre i 9-31 de desembre de 1884; gener i alguns dies de febrer de 1886; 29 de març de 1888; 20 de juny i 25 d'octubre de 1889; 20-31 de desembre de 1890; 2-21 de gener de 1891; 11-30 de novembre i tot el mes de desembre de 1894; 3-18 de gener, 12-21 de juliol, agost, setembre i 6-31 de desembre de 1895. Finalment, com a conseqüència de l'estat en què es troba la documentació, no hem pogut llegir i buidar completament la informació continguda entre l'1 de gener i el 25 de febrer de 1884.

període especialment interessant atès que a la comarca de la Segarra foren anys de creixement i crisi econòmica vinculats a la pròpia dinàmica del sector agrari.¹⁴

L'article s'organitza en quatre apartats. En el primer (secció 2) es presenta el volum de força de treball mobilitzada pel propietari i es classifica segons el tipus de contracte. A continuació, s'analitza el pes de cada grup (mossos, jornalers, treball femení i treball familiar) i les seves especificitats. També es mostra la procedència dels jornalers, cosa que permet conèixer l'àmbit territorial d'acció d'aquell mercat de treball. En un segon apartat (seccions 3 i 4) s'analitzen les formes de remuneració, es comparen amb les sèries salarials disponibles, i es planteja el grau d'integració i cohesió d'aquell mercat de treball. En el tercer apartat (seccions 5 i 6) s'analitza el funcionament de dit mercat amb major profunditat, es planteja en quina mesura abastia de forma adient els propietaris que necessitaven força de treball, s'explica com es conformaven els salaris i es negociaven les remuneracions. Per acabar, s'estudien les relacions que s'establien entre el propietari i la mà d'obra contractada i la conflictivitat que se'n derivava. El treball acaba amb unes conclusions generals (secció 7).

2. Volum total del treball i distribució per tipus de contractació: el paper marginal del treball familiar i el predomini del treball assalariat

La quantitat total de treball anualment contractat a l'explotació superava el miler de jornals, llevat dels dos darrers anys (taula 1). Si es parteix del supòsit que un any tenia 280 dies de treball hàbils, el total de jornals dedicats a l'explotació representava una mitjana de gairebé quatre treballadors a temps complet al llarg de tot l'any. Però la forta estacionalitat que caracteritza l'activitat agrícola feia que se succeïssin períodes en què només es contractaven un o dos treballadors, amb d'altres en els quals aquests valors podien doblar-se i, fins i tot triplicar-se, com succeïa durant la verema o en alguns moments de la cava i la plantació de ceps a la primavera. De fet, durant aquestes operacions entre una desena i una quinzena de

14. El període analitzat es correspon, en bona mesura, amb una conjuntura de creixement econòmic produït a recer de l'expansió del conreu de la vinya a la comarca, que s'havia convertit en predominant cap a la fi de la dècada de 1880 i que convertí el partit judicial de Cervera en el que concentrava el major percentatge de la vinya lleidatana. Aquesta etapa, però, estigué seguida a partir de 1894 d'un període de crisi, provocada pel daltabaix econòmic que va suposar la invasió fil·loxèrica i la consegüent destrucció de pràcticament la totalitat de la vinya, de la qual va derivar l'abandonament definitiu del conreu de la vinya i la reorientació productiva vers l'especialització cerealícola. J. M. RAMON-MUÑOZ, *El sindicalisme agrari a la Segarra (1890-1936)*, Lleida, Pagès Editors, 1999; M. BADIA-MIRÓ, E. TELLO, F. VALLS i R. GARRABOU, «The Grape Phylloxera Plague as a Natural Experiment: The Upkeep of Vineyards in Catalonia (Spain), 1858-1935», *Australian Economic History Review* 50 (1), 2010, 39-61. En el cas de l'explotació analitzada, fins al començament de la dècada de 1890, i malgrat que la fil·loxera ja havia penetrat i causat estralls a Catalunya, el seu propietari continuà plantant noves vinyes. No fou fins a 1894 i 1895, quan la propietat es va veure envaïda per la fil·loxera, que s'inicià un procés de replantació amb peus americans i de substitució de la vinya tradicional per avellaners i ametllers.

treballadors participaven en les feines agrícoles, la qual cosa implicava una tasca important d'organització i de supervisió per part del propietari.

TAULA 1
Estimació del nombre de jornals fets anualment i distribució per tipus de treballadors a l'explotació agrària de Josep Jové, 1884-1895

Any	<i>Treball assalariat</i>				<i>Treball familiar</i>		<i>Total</i>
	<i>Jornalers</i>		<i>Mossos</i>		<i>Jornals</i>	<i>%</i>	<i>Jornals</i>
	<i>Jornals</i>	<i>%</i>	<i>Jornals</i>	<i>%</i>			
1884	591,0	51,1	501,0	43,3	64,5	5,6	1.156,5
1885	761,0	67,2	338,0	29,9	33,0	2,9	1.132,0
1886	602,0	50,1	536,0	44,6	64,0	5,3	1.202,0
1887	722,5	53,1	536,0	39,4	103,0	7,6	1.361,5
1888	656,5	42,6	777,5	50,4	107,3	7,0	1.541,3
1889	496,8	35,7	811,3	58,3	83,0	6,0	1.391,0
1890	591,0	44,7	642,0	48,5	90,0	6,8	1.323,0
1891	678,0	55,8	448,5	36,9	87,5	7,2	1.214,0
1894	236,5	24,4	485,0	50,1	247,0	25,5	968,5
1895	312,0	34,4	441,0	48,6	155,0	17,1	908,0
Mitjana	564,7	46,3	551,6	45,2	103,4	8,5	1.219,8

Font: elaboració pròpia a partir de J. JOVÉ, *Llibretes de treballs*, 1884-1895, Sèrie documentació patrimonial, Arxiu Històric Comarcal de la Segarra.

D'aquesta manera, la demanda de treball de l'explotació estudiada difícilment podia cobrir-se amb el potencial del treball familiar que, com mostren els valors de la taula 1, va ser molt limitat i poc utilitzat. Pel que es desprèn de les anotacions de les «llibretes», els actius familiars que apareixen fent alguna feina són el cap de família, la seva dona, i els dos fills i les dues filles. D'aquests últims, en desconeixem l'edat, però el fet que en ocasions el pare parlés de «la nostra canalla» fa suposar que es tractava de nens o adolescents, especialment durant el primers anys que tenim informació. Fixem-nos en primer lloc en el cap de família. El fet que el propietari enregistri sistemàticament les feines que fa cada treballador és una demostració de les tasques de direcció i supervisió que duia a terme. Era ell qui decidia els treballs que s'havien de fer, qui els distribuïa entre els diversos treballadors, i qui en valorava la quantitat i qualitat. Mai no es menciona l'activitat d'un capatàs o majoral, i només en una ocasió s'enregistra la queixa del propietari que el mosso de mules, que havia de fer de «capità», s'havia despreocupat de les tasques de control i els jornalers havien fet molt poca feina.

Per contra, només molt escadusserament s'annotava que l'amo havia fet determinades feines. De tant en tant, s'havia de desplaçar a la propera vila de Cervera, o

més lluny, com, per exemple, a Igualada i altres localitats, per actuar com a jutge de pau, per la compra d'algun producte o per recollir informació. Però la major part dels dies no feia menció a la seva pròpia activitat, potser considerant que era òbvia i l'esment innecessari. Tanmateix, el fet que alguns dies sí que l'explíciti semblaria indicar que la tasca de supervisió era una activitat de cabdal importància.¹⁵ De fet, el mateix propietari en alguna ocasió havia anotat la queixa per la poca feina feta durant les seves absències.¹⁶ En qualsevol cas, hem optat per comptabilitzar com a jornals agrícoles del propietari només els pocs dies en què hi ha una referència explícita a la seva tasca, encara que això signifiqui un subregistre del treball familiar.

El treball fet per la resta de membres del grup familiar era encara més limitat que el del cap de família, especialment durant els primers anys de la sèrie. Com podem veure a la taula 1, deixant de banda el valors extrems de 1885 i 1894-1895, el jornals aportats pel grup familiar oscil·laren de 1884 a 1891 entre 60 i 100 jornals anuals, la major part dels quals corresponen al propietari. L'increment de 1894 i 1895 fou degut a la creixent incorporació al treball dels fills Jusapet i Ramonet, que deixaren de fer tasques merament auxiliars i començaren a fer feines d'adults, com ara llaurar i tragar. L'activitat agrícola de la mare es reduïa a la verema, collir olives i alguna altra feina. També eren escassos els jornals de les filles Antonieta i Dolores i, abans de 1894, dels fills ja esmentats. Treballaven bàsicament a la verema, esporgaven ceps, collien olives i excepcionalment participaven a la sega o en alguna altra feina. No sabem quina era la seva activitat quan no constava que treballessin als camps. Probablement anaven a escola, tot i que la documentació no en fa referència.¹⁷

Tot i el considerable increment del treball familiar durant els anys 1894 i 1895, que va arribar a representar una quarta part del treball fet, en el seu conjunt la força de treball aplicada a l'explotació per aquest col·lectiu va representar menys del 10% del total. Això indica que durant pràcticament tot el període estudiat més del 90% de la força de treball s'havia de contractar a l'exterior de la unitat familiar. Fins i tot si les dades pequen per defecte per les raons abans esmentades, mostren clarament que en l'explotació estudiada el treball familiar tenia un paper secundari.

15. Per exemple, el 18 de maig de 1887 anota: «Tot lo dia he anat corrent perquè em fessin el que volia». El dia 09 de maig de 1888 s'indica: «[...] si yo no hi ages astat agera quedad tres cargas per colgá de buichs». O el 19 de novembre de 1888 consta: «Ramon porque yo baig beura que fuñaban la vrisa mal fuñada y si aurinaban yo los baig cridá una mica y ell sebá doná per antes y ba plegá aora de braná y no ba feres mes» (*funyar* és trepitjar els raïms).

16. Així es feia constar el dia 4 de novembre de 1889: «Lo José de Trem ap las mulas y al ruch atraijinat pero no se afañat la aigua que se á begut ap las mulas, y es que yo hay anat á fira a Sant Ramon ap lo Marianet del Cal Mercadé».

17. Només el 14 d'octubre de 1884 trobem una referència al fet que la filla Antonieta «a comensat a costura» i una altra el 22 de maig de 1895 on es deia que el fill Ramonet «a la tarda a llaurat i al matí estudi». Sobre aquest aspecte, vegeu J. M. BORRÁS, «El trabajo infantil en el mundo rural español (1849-1936). Género, edades y ocupaciones», dins J. M. MARTÍNEZ CARRIÓN (ed.), *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII-XX*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2002, 497-547; i «Mercado laboral, escolarización y empleo infantil en una comarca agrícola e industrial (el Vallès Occidental, 1881-1910)», *Cuadernos de Historia Contemporánea* 24, 2002, 233-262.

Per tant, es depenia fonamentalment de l'existència d'uns mercats de treball agrícoles prou desenvolupats per permetre al propietari disposar de la força de treball requerida per explotar les finques.

El funcionament d'aquell mercat de treball no necessitava d'un espai físic on es contractés, a diari o en determinats moments de l'any, la força de treball que necessitaven els propietaris. Tot i haver-hi certs punts de trobada, com ara la fira de mossos que es realitzava a la vila de Guissona cada desembre, a les «llibretes» no en trobem cap referència. La documentació proporciona molt poca informació sobre quan i com es negociaven els contractes. Només en una ocasió el propietari anota que va al mercat de Sant Ramon a llogar un jornalер. En la resta de casos l'habitual és trobar anotacions del tipus «ha vingut el Ton i l'he llogat per un mes», o simplement «ha començat a treballar», fent referència a la contractació d'un nou jornalер; la qual cosa semblaria indicar que eren els propis treballadors els qui anaven a casa del propietari a demanar treball. Això és el que succeïa especialment amb els jornalers procedents de territoris llunyans, que mostraria l'existència de fluxos migratoris regulars que recorrien el territori a la recerca de feina. En canvi, quan es tractava de jornalers locals probablement era el propietari qui entrava en contacte directament amb els treballadors que volia contractar.

Les figures de mosso i jornalер eren fonamentalment les dues principals vies de contractació de la força de treball. En el primer cas, on l'empleat es comprometia a treballar per un període dilatat de temps, generalment un any, i a rebre allotjament, alimentació i una remuneració monetària (la soldada),¹⁸ tenia una llarga tradició al món rural català.¹⁹ No és estrany que en el nostre cas d'estudi fos un dels principals instruments emprats pel propietari per reclutar la força de treball que necessitava. Aquella forma contractual li permetia disposar d'un gruix permanent de força de treball que assegurava les tasques més regulars i contínues, a les quals es podia afegir la contractació diària de jornalers en els moments de màxima intensitat de treball. Llogar-se com a mosso garantia al treballador jove una ocupació continuada, l'alimentació i l'habitatge, i una soldada que podia estalviar per al futur. Per això la condició de mosso acostumava a anar unida a la de fadrí, mentre que molts dels qui anaven a jornal diari menaven terres pròpies o vivien a la pròpia unitat familiar independent. Probablement aquest fet en va condicionar l'origen geogràfic d'aquest tipus de treballadors. Malgrat que la major part dels mossos procedien de la Segarra, és interessant constatar la presència de mossos de les comarques veïnes de la Conca de Barberà, l'Urgell, l'Anoia, o fins i tot d'altres de més allunyades com són el Bages, el Gironès, el Pallars Jussà, la Noguera, el Priorat, el Tarragonès, i les províncies d'Osca, Saragossa i Terol, als quals el propietari oferia habitatge i manutenció.

Tradicionalment es distingia entre els mossos de mules, encarregats de la cura dels animals de treball i de fer les feines que requerien tracció animal, i els mossos

18. Es tracta d'una quantitat global per a tot el període pactada amb el propietari.

19. Vegeu E. SAGUER i J. COLLS, «Mossos i criats. Una radiografia del treball assalariat als masos (Girona, 1946)», *Estudis d'Història Agrària* 17, 2004, 813-828; i ROCA FABREGAT, «¿Quién trabajaba...».

d'aixada, que feien les feines de peonada, especialment *aixadar* i cavar. La documentació no sempre permet conèixer el tipus de mosso que s'havia contractat, però per la feina feta es pot en part deduir. Només en una ocasió es fa constar que el mosso de mules, a banda del treball amb animals, havia de fer totes les feines que calgués. En altres ocasions algun mosso d'aixada també feia treballs de llaurar o tragar. De tot plegat, se'n desprèn que la frontera entre els dos tipus de mossos havia esdevingut força difusa.

Quin era el volum de força de treball mobilitzada a través d'aquella forma contractual? La documentació no sempre aporta tota la informació per saber el nombre de treballadors contractats com a mossos, i en ocasions anomena *mossos* els jornal·lers contractats per mesos o períodes curts. Hem considerat com a mossos tots els treballadors dels qui es deia explícitament que ho eren, i també els qui treballaven per períodes llargs i es podia deduir que eren alimentats i allotjats pel propietari. Com es desprèn de la taula 1, aquest grup proporcionà pràcticament la meitat dels jornals, si bé existien unes variacions interanuals difícils d'explicar. Tot i això, no hi cap mena de dubte de la preferència del propietari, i potser també dels mateixos treballadors, per aquesta forma contractual que continuava molt viva a la fi del segle XIX. No hem d'oblidar que, per la seva condició de solters, els mossos es trobaven també en el moment de major capacitat de treball agrícola dins el seu cicle de vida. En el seu conjunt, els mossos haurien aportat gairebé 560 jornals per any que, si suposem un total de 280 dies laborables, indicaria que l'explotació agrària de Josep Jové mantenia una mitjana de dos mossos, tot i que en certs períodes n'hi hagué tres o en d'altres només un.²⁰

Quant a la durada del contracte, la norma era pactar un contracte anual de desembre a desembre. A la comarca de la Segarra era coneguda la fira de mossos de Guissona que es realitzava al final de desembre per negociar les contractacions del proper any. Però no sempre es complia aquesta norma. L'existència de llibretes de tarifes de mossos que establien la part de la soldada que es cobrava cada mes servien per «subjectar als mossos com per a saber la manera de deduir les vagues que hagi pogut tenir dins lo temps que hagi servit».²¹ Això també es pot interpretar com un índex de creixents incompliments del contracte quan els mossos trobaven altres possibilitats d'obtenir salaris més alts. Què ens diu la nostra documentació sobre el grau de compliment d'aquells contractes a la fi del segle XIX?

20. Per exemple, de gener a març de 1884 es disposava de dos mossos, en Ramon Balsareny de Vilamajor (Segarra) i l'Isidre de Vilagrasseta (Segarra). Però aquest darrer plegà i fins a l'agost no es va contractar a l'Asensio de Tamarit de Llitera (Osca), o al setembre a José Mora d'Albelda (Osca). El 1885 el dos últims continuaren fins a l'abril, i el mes de maig es contractà Salvador de Conesa (Conca de Barberà), que va plegar a l'octubre, i Jaume de Massoteres (Segarra), de setembre a novembre. El gener de 1890 es disposava de tres mossos, el Manel de Vergós (Segarra), l'Agustí d'Erinyà (Pallars Jussà) i el Josep de Trepmp (Pallars Jussà). Els dos últims plegaren i es contractà Ramiro de Sarinyena (Osca). Finalment, el 1891 durant uns mesos només hi havia un mosso: el Manel de Vergós (Segarra), primer, i José de Santa Linya (Noguera), després.

21. V. SERRA I BOLDÚ, *Calendari Folkloric d'Urgell*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1914 (reedició de 1981), 341.

La situació sembla haver estat força variada. Tot i que es donaren casos d'incompliment del contracte, tant per part del propietari com per part dels mossos,²² predominaven les situacions en què es mantingué la durada concertada i fins i tot es prorrogà a l'any següent.²³ També es donaren casos en què els mossos abandonaven l'explotació per fer alguns jornals a fora i després retornaven.²⁴ En ocasions els pactes eren molt flexibles, acceptant-se que els mossos poguessin treballar alguns dies per a ells.²⁵ És en aquests casos quan la figura híbrida del jornalер-conceador ens apareix d'una forma més clara, deixant ben palès que només una part dels seus ingressos depenien del salari. El conreu del petit tros de terra que menaven o posseïen, la feina a una boïga que el propietari els hi havia concedit, o concórrer a l'ajut de l'explotació familiar on els mossos eren originaris, els permetia aconseguir altres ingressos claus per a la subsistència.

Malgrat la destacada presència que tenien els mossos, els jornalers aportaven una altra part molt important de la força de treball contractada pel propietari destinada a cobrir els moments de més demanda en què la feina desbordava la capacitat de treball permanent. De mitjana, aquests treballadors que eren llogats per dies aportaren més de 560 jornals anuals, cosa que suposava un percentatge gairebé idèntic al dels mossos (taula 1). Entre el col·lectiu de treballadors contractats a jornal es poden diferenciar dos grups. El primer estava format per treballadors locals, que residien al mateix municipi on estava situada la propietat o en poblacions veïnes i que, per tant, podien tornar a casa cada vespre. El segon el formaven aquells jornalers que residien en poblacions llunyanes que no podien tornar a casa en acabar la feina diària. Evidentment, aquesta circumstància incidí en la remuneració monetària. Com veurem més endavant, als segons, a qui el propietari havia de «fer-los el gasto», percebien una remuneració monetària inferior a la dels jornalers locals (sovint una pesseta menys).²⁶

22. En diverses ocasions el propietari despatxa al mosso pocs dies després d'iniciar el contracte, com succeí el 1894 amb el mosso Anton Casal, o el 1885 amb Josep de Tarroja. Igualment succeí el 1895 amb en Joan d'Organyà (Alt Urgell) i el Perico dels Hostaletes (Segarra).

23. Aquest foren els casos, per exemple, dels mossos Pau Miquel i Pau Janer, contractats el 1894, que renovaren per l'any següent en arribar el desembre; o de Manel de Vergós (Segarra), contractat el 1887, que es mantingué dos anys més, fins a 1889.

24. Pere Pascual observa aquest mateix comportament dels mossos en una masia de l'Anoia els anys quaranta del segle XIX. PASCUAL, *Tous...*, 314-316.

25. Per exemple, en dos casos, els de Manel de Vergós (Segarra) i Ramon Balsareny de Vilamajor (Segarra), s'arribà a acords complexos que permetien simultaniejar la condició de mosso amb la de menar una petita finca. De fet, desavinences a banda, casar-se i menar terra pròpia era la raó més freqüent per abandonar la situació de mosso.

26. L'expressió *fer el gasto* feia referència a l'alimentació diària, i en ocasions també a l'allotjament. Per exemple, el 30 d'abril de 1885 s'anotà que Pau Janer, que cobrava 2 pessetes, pactà «fer-li el gasto» i el dia que treballava cobrava una pesseta. Hem trobat altres informacions que confirmen que el cost de l'alimentació es valorava en una pesseta.

TAULA 2
Distribució dels jornals contractats diàriament segons origen
 dels jornalers a l'explotació agrària de Josep Jové, 1884-1895

<i>Any/ període</i>	<i>Jornalers locals</i>		<i>Jornalers forasters</i>		<i>Jornalers aragonesos*</i>		<i>Total</i>
	<i>Jornals</i>	<i>%</i>	<i>Jornals</i>	<i>%</i>	<i>Jornals</i>	<i>%</i>	
1884	510,0	86,3	81,0	13,7	77,0	13,0	591,0
1885	607,5	79,8	153,5	20,2	–	–	761,0
1886	406,0	67,4	196,0	32,6	2,0	0,3	602,0
1887	345,0	47,8	377,5	52,2	343,5	47,5	722,5
1888	335,0	51,0	321,5	49,0	156,3	23,8	656,5
1889	283,5	57,1	213,3	42,9	47,3	9,5	496,8
1890	308,0	52,1	283,0	47,9	166,0	28,1	591,0
1891	171,0	25,2	507,0	74,8	370,0	54,6	678,0
1894	108,5	45,9	128,0	54,1	87,0	36,8	236,5
1895	78,0	25,0	234,0	75,0	185,0	59,3	312,0
Mitjana	315,3	55,8	249,5	44,2	159,3	28,2	564,7

* Els jornals dels aragonesos estan inclosos en els jornals forasters.

Font: elaboració pròpia a partir de JOVÉ, *Libretes...*

La taula 2 mostra que els jornalers locals, és a dir, els qui habitaven al mateix municipi²⁷ o en poblacions veïnes²⁸ i podien assumir els costos de desplaçament de casa seva a la finca, aportaven els primers anys prop d'un 80% del treball dels jornalers. Però el seu pes tendí a disminuir tant en termes relatius com absoluts, fins arribar a uns valors mínims els anys noranta, mentre s'incrementà el pes dels jornalers forasters (especialment aragonesos). És un canvi significatiu, atès que és dubtós que hagués disminuït la franja de famílies pageses locals en situació precària que necessitaven completar els seus ingressos llogant-se a jornal. Per al propietari, recórrer al mercat local també tenia l'avantatge d'un millor coneixement directe de la qualitat del treballador. Com podem entendre aleshores la creixent preferència del propietari per contractar treballadors forasters? Pel que sembla l'única explicació és la possibilitat d'abaratir salaris. Tot i ser disperses i incompletes, les dades de què disposem sobre remuneracions mostren una tendència dels salaris a

27. L'explotació està situada en els termes de Sant Antolí i Vilanova i Sant Pere dels Arqueles, actualment municipi de Ribera d'Ondara (comarca de la Segarra). Vegeu mapa 1.

28. Vergós, Pomar, els Hostalets, Briancó, Vilanova i, fins i tot, Cervera són els municipis que aporten un contingent més gran de jornalers locals.

la baixa a mesura que en els anys noranta s'incrementà la contractació de forasters a jornal.

La documentació no ofereix gaire informació sobre la durada d'aquells contractes a jornal, ni de com es negociaven. Simplement s'anotaven els jornals que cada treballador anava fent. Només entre els jornalers forasters apareix sovint la figura del mesader.²⁹ Sovint desfilaven jornalers per la casa del propietari oferint-se per treballar, ja fos individualment, pare i fill o en grup. No hem trobat cap referència explícita que la seva presència s'hagués pactat prèviament amb el propietari, i tot fa pensar que existien fluxos migratoris que recorrien el territori a la recerca de feina. De fet, a diferència dels jornalers locals, la pràctica habitual dels jornalers forasters era la d'acudir a casa del propietari en demanda de treball. No deixa de sorprendre, encara que sigui un fet anecdòtic, la presència d'un jornalero de Múrcia, un altre de Castelló, un altre de Mataró o un antic teixidor de Terrassa, a banda dels aragonesos, que comentarem més endavant. En algunes ocasions aconseguien la feina, però en d'altres se'ls feia treballar només per guanyar-se el «gasto» i no se'ls contractava com a tals (una pràctica que sembla al·ludir al fet que aquells emigrants es pagaven així el cost del viatge). En la major part dels casos no hi ha cap referència al període contractat, simplement s'anotava el treball que havien fet cada dia. L'excepció eren, és clar, els mesaders, per als quals el document explícita clarament la durada mensual del contracte. Ja hem vist que esdevingué una forma de contractació relativament freqüent entre els jornalers forasters. Quan disposem d'aquesta informació, tant entre els jornalers locals com entre els forasters, predominaven els contractes per períodes relativament llargs (quinze dies o un mes). També es contractaven per alguns dies, però en conjunt aquells jornalers diaris tenien poc pes.

La creixent presència de jornalers forasters indica que l'àrea geogràfica de capacitat de força de treball s'havia anat estenent. La Segarra, la Noguera, l'Urgell, l'Anoia, la Conca de Barberà, la vall del Corb i sobretot la província d'Osca s'havien integrat plenament el mercat de treball al qual podia recórrer el nostre propietari a les acaballes del segle XIX. Pel volum de la força de treball mobilitzada val la pena destacar el cas dels jornalers aragonesos. Després d'una modesta aparició el 1884, i gairebé desaparèixer els anys següents, a partir de 1887 enregistraren un fort creixement (taula 2). Aquells anys representaren una gran part dels jornalers forasters, que es movien i contractaven en quadrilles. En algunes ocasions, especialment als mesos de primavera, el propietari arribà a contractar colles de fins a 7 jornalers per uns quants dies.

29. Així, per exemple, al febrer de 1886 es contractà Anton Serra per un mes, i al març es llogà Cristóbal de Múrcia per un període similar. A la primavera de 1890 l'amo contractà per un mes tres aragonesos, i al Mus de Ribas, i un altre cop a l'octubre, José Sivilla de Tamarit.

TAULA 3
Contractació de jornals femenins i tasques agrícoles realitzades
per dones a l'explotació agrària de Josep Jové, 1884-1895³⁰

<i>Any</i>	<i>Birbar</i>	<i>Segar</i>	<i>Esporgar</i> <i>ceps</i>	<i>Espam-</i> <i>polar</i>	<i>Vere-</i> <i>mar</i>	<i>Olivera</i>	<i>Diversos</i>	<i>Total</i>	<i>% sobre</i> <i>jornals</i> <i>dels</i> <i>jornalers</i>	<i>% sobre</i> <i>total</i> <i>jornals</i> <i>explotació</i>
1884	3,0	8,0	22,5	9,5	37,0	19,5	23,5 ^a	113,5	19,2	9,8
1885	21,5	–	31,5	11,5	42,5	13,0	1,5	121,5	16,0	10,7
1886	–	–	21,0	–	53,0	10,0	4,5	88,5	14,7	7,4
1887	–	4,0	16,5	–	24,0	18,0	8,0	70,5	9,8	5,2
1888	5,0	5,0	23,0	2,0	35,0	1,0	11,5 ^b	82,5	12,6	5,4
1889	4,5	1,0	15,5	3,0	37,8	12,3	5,5 ^c	79,6	16,0	5,7
1890	–	4,0	11,5	6,5	95,0	–	2,0 ^d	119,0	20,1	9,0
1891	–	1,0	21,5	–	43,0	53,0	3,0 ^e	121,5	17,9	10,0
1894	2,0	1,0	22,5	–	37,0	–	2,0 ^f	64,5	27,3	6,7
1895	6,0	–	–	–	33,0	5,5	6,0 ^g	50,5	16,2	5,6
Mitjana	7,0	3,4	20,6	5,8	43,7	16,5	6,8	91,2	16,1	7,5

^a 10 jornals corresponen a treure terra, 9,5 a arrencar guixes i 2 a entrecavar fessols.

^b 3 jornals corresponen a la matança del porc, 3 a fer bugada, 2 a entrecavar guixes, 1 a pastar, 1 a aplanar, 1 a aplegar (o collir) olives i 0,5 a aplegar i lligar gavelles (agavellar) per fer garbes.

^c 3 jornals corresponen a alçar sarments i assenyalar valls, 1 a aplegar gavelles, 1 a espargir fems barrejant-los amb l'aigua de rec (o tirar bassa), 1 a la matança del porc i 0,5 a sembrar ordi.

^d Jornals de guixes estimats.

^e Sembrar trumfos (patates).

^f Jornals estimats.

^g Sembrar trumfos (patates) i guixes, aplegar (collir) ametlles i plantar ceps americans.

Font: elaboració pròpia a partir de JOVÉ, *Llibretes...*

No deixa de sorprendre l'elevat nombre de jornalers que trobem treballant amb relació a la feina global desplegada al llarg de cada any. El 1886 arribaren a 73, i el 1890 a 60, tot i que la quantitat de jornals aportats en cada cas diferia de forma sig-

30. *Birbar* (o *eixarcolar*, *eixartellar*, *escardar*) era arrencar a mà les herbes adventícies dels sembrats, vinyes o altres conreus. *Esporgar* (o *podar*) és tallar branques d'un cultiu arbustiu o arbori per deixar-ne només algunes on es centri la floració i maduració del fruit. *Esbrotolar* (o *esbrotar*, o *esbrotjar*) és tallar una part dels brots (o brotons) d'un cep o arbre cultivat, deixant-ne només alguns que donaran fruit l'any següent (per exemple, deixar el *camallol* i la *brocada* amb dos ulls als ceps). *Espampolar* una vinya és treure els pàmpols o fulles de cada cep per facilitar la maduració dels raïms. La *verema* és la recol·lecció del raïm a una vinya. *Aixadar* és treure herbes adventícies i desfer terrossos. *Entrecavar* és cavar lleugerament els sembrats i, en especial, les hortalisses i llegums. *Cavar* consisteix a remoure la terra al voltant dels

nificativa. Molts d'ells només treballaven uns dies, però una gran part dels jornals els proveïa un petit grup de jornalers forasters i algun treballador local que eren contractats per períodes iguals o superior a un mes. Així, per exemple, un 8% dels 73 jornalers contractats el 1886 i un 16% dels 60 llogats el 1890 acaparaven més del 80% dels jornals totals del grup (un 88% i 80%, respectivament). La resta, particularment dones, només feien uns pocs jornals. Ens trobem, doncs, davant d'una explotació l'estructura laboral de la qual s'articulava al voltant de mossos i mesaders, i només en els moments de recol·lecció, com són la verema i la sega, o en situacions d'intens treball a la vinya a la primavera, es recorria a contractar jornalers per dies i, també jornaleres, per dies tant de la pròpia localitat com forasters. De fet, el treball femení constituïa una part petita però important del treball temporer. Com ja es conegut en altres parts de Catalunya, l'ocupació laboral femenina en feines del camp es limitava a unes quantes activitats, bàsicament relacionades amb la vinya. Esbrotar ceps el mes de juny, espampolar al final de setembre o el començament d'octubre, i, sobretot, la verema mobilitzaven un nombre de dones relativament important (taula 3). La recollida d'olives, alguns jornals de segar, arrencar guixes, entrecavar i treballar a l'hort completaven la participació femenina que variava molt d'un any a l'altre. Els valors mitjans superaven el 15% del total dels jornals fets pels jornalers, i alguns anys fins i tot estaven per sobre del 20% (1890 i 1894).³¹

3. La remuneració de mossos i jornalers: salaris monetaris i en espècie

Malgrat que la informació sobre la remuneració dels assalariats aportada per les *Llibretes de treball* és força incompleta i fragmentària, les dades disponibles mostren l'existència de diferències salarials molt marcades per una mateixa feina i en un mateix període. La raó principal d'aquelles divergències era deguda, en bona part, al fet que en alguns casos, a més del salari monetari també es rebien remuneracions en espècie en forma de menjar i allotjament.³² De fet, aquesta era la

ceps i els peus d'oliveres o ametllers per desfer terrossos i treure herbes adventícies. *Assenyalar valls* era marcar al sòl els llocs de plantada segons el marc de plantació d'un cultiu arbustiu o arbori. *Vallejar* o *plantar a vall obert* consistia a obrir rases de dos o tres pams de fons i unes dimensions similars d'amplària on es plantaven els sarments i s'enterrava biomassa com a fertilitzant. També s'utilitzava el terme *vallejar* per referir-se a l'operació d'obrir rases entre les fileres de ceps per enterrar-hi biomassa fresca com a fertilitzant vegetal. Al cultiu cerealícol, *fer garbes* consistia a aplegar del sòl un feix (o *gavella*) d'espigues segades o dallades, lligar-les i deixar-les alçades recolzant-se les unes en les altres (cada garba se solia compondre de dues gavelles, i d'aplegar-les també se'n deia *agavellar*). *Batre* era l'operació de separar mecànicament el gra de la palla en una era, xafant les espigues amb un *corró* o *trill* mogut amb tracció animal. *Fer bugada* era rentar roba a un rierol o safareig.

31. Excepcionalment trobem uns jornals de treure terra per fer els fonaments d'una casa, o cosir sacs.

32. Aquestes diferències tan acusades en la remuneració del treball agrícola en funció del tipus de relació contractual també han estat observades més enllà del Principat. A Mallorca, per exemple, els salaris dels *missatges* eren clarament inferiors al dels jornalers, ja que els primers gaudien de major estabilitat i d'una cobertura en les necessitats bàsiques d'alimentació i habitat-

pràctica habitual en els contractes dels mossos, però també una part important dels jornalers forasters rebia una fracció del seu sou en espècie. En aquests casos, la remuneració total percebuda pel treballador era la suma del salari monetari i el valor de l'alimentació i l'habitatge.

La importància que aquesta fórmula mixta de remuneració tenia en els contractes de treball ens obliga a determinar quin era el cost de la manutenció dels assalariats agrícoles. Disposem d'algunes informacions de les comarques de la Segarra, l'Anoia i el Vallès segons les quals el cost de l'alimentació i l'allotjament es valorava en una pesseta després que aquesta unitat monetària fos introduïda el 1868, un fet que podem interpretar com la pervivència d'un costum força més antic i arrelat al món rural català consistent a valorar el cost de l'alimentació en quatre rals.³³ És l'opció que considerem més raonable després de comprovar que els salaris totals que percebien els assalariats als qui se'ls hi «feia el gasto» eren comparables als que cobraven només un salari monetari. Per exemple, els anys 1884 i 1885 predominaren els salaris monetaris de 8 rals diaris per als jornalers que només percebien un ingrés monetari, mentre als qui se'ls hi «feia el gasto»

ge. R. MOLINA DE DIOS, «El treball d'ofici a les possessions i la seva retribució: missatges, carboners, moliners i tafoners. 1860-1940», dins A. MOREY i G. JOVER (ed.), *Les possessions mallorquines: passat i present*, Palma, Documenta Balear, 2012, 355-364.

33. L'any 1843, en una localitat de la comarca de l'Anoia els propietaris anotaven: «per 32 jornals de mestre de cases a 2,50 pts, (1,50 pts en metàl·lic i la manutenció), costen 80 pts» (PASCUAL, *Tous...*, 312). L'any 1861, a la comarca de la Segarra, llegim als comptes de la Casa Nuix: «de fer lo gasto als pintadors cotre diez a tres homens 48 rs.», és a dir, 4 rals o 1 pesseta (Arxiu Patrimonial de la família Nuix de Cervera). En una altra comptabilitat agrícola de la mateixa comarca, Pere Pascual estima el cost d'alimentació en 1,13 pessetes mitjançant la comparació entre jornals de cavar i batre durant el període 1890-1909 (PASCUAL, *Els Torelló...*). L'any 1879, a la comarca del Vallès es pagava «por la alimentación del boyero a 1 pts... 365 pts», i «por el salario del boyero a razón de 25 pts. mensuales... 300 pts» («Amillaramientos. Modelos de Cartillas», *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, v. XXVIII, 1879, 55). Altres informacions de la darrerria del segle XIX i la primeria del XX també ens indiquen que el cost de l'alimentació se seguia calculant a una pesseta (I. AGUILÓ Y CORTÉS, *La tierra labrantía y el trabajo agrícola en la provincia de Barcelona*, Madrid, Dirección General de Agricultura, Industria y Comercio, Tipografía de Raoul Peant, 1897); en 1,05 pessetes diàries per un obrer adult (V. PAGÉS Y OLIVERAS, «Condiciones en que se desarrola la vida de los operarios de la industria fabril en comarcas rurales», *Boletín del Colegio de Médicos de la Provincia de Gerona* XVIII, separata, 1913, 8-14); o en 2,30 pessetes diàries per l'alimentació d'una unitat familiar formada per pare, mare i dos fills (J. RIBA, *El salario del obrero agrícola*, Reus, Establecimiento Tipográfico de Celestino Fernández, 1913). Un informe consular nord-americà sobre l'agricultura catalana esmentava la manca d'informació per establir la composició precisa de la cistella alimentària bàsica de la població, i plantejava que la via alternativa més precisa era considerar la quantitat que els propietaris deduïen del salari quan *fan el gasto* als jornalers. Com a norma general la deducció mitjana era de 5 rals, però als mesos d'hivern baixava només a 4 rals mentre que pujava fins a 6 rals durant els períodes de sega i verema a l'estiu (F. H. SCHEUCH, «Report by consul Scheuch of Barcelona Agriculture in Catalonia», dins *Scope and Method of Consular Trade Reports*, Washington, Government Printing Office, 1886, 239-249). També l'enginyer J. Bernat informava sobre Montblanc que el 1895 el cost de l'alimentació en aquesta localitat era aproximadament d'una pesseta (Archivo del Ministerio de Agricultura, lligall 262).

cobraven 4 rals, la qual cosa suposaria obtenir un ingrés total idèntic als primers comptant aquest «gasto» en una pesseta. Amb aquesta equivalència monetària de la part pagada en espècie les dues formes de remuneració esdevenen perfectament comparables. No sempre la comparació resulta tan exacta, però les divergències que trobem són poc significatives.

TAULA 4
Estimació de la remuneració dels mossos a l'explotació agrària
de Josep Jové, 1884-1895

<i>Anys</i>	<i>Període treball</i>	<i>Soldada anual</i> <i>(pessetes)</i>	<i>Salari per dia</i> <i>(rals)</i>	<i>Salari per dia</i> <i>treballat (rals)</i>	<i>Salari per dia</i> <i>treballat +</i> <i>«gasto» (rals)</i>
1884	12 mesos	340,0	3,76	4,80	8,80
1885	10 mesos i 20 dies	130,0	1,60	2,12	6,12
1885	3 mesos	55,0	2,48	2,92	6,92
1886	68 dies	32,5	1,88	2,24	6,24
1887	12 mesos	340,0	3,72	4,84	8,84
1889	1 mes	15,0	1,90	2,28	6,28
1890	12 mesos	300,0	3,28	4,28	8,28
1890	3,5 mesos	60,0	2,28	2,92	6,92
1891	10,5 mesos	160,0	2,04	2,72	6,72
1891	12 mesos	240,0 ^a	2,64	3,44	7,44
1892	12 mesos	250,0	2,72	3,56	7,56
1894	12 mesos	200,0	2,16	2,84	6,84
1894	10 mesos i 25 dies	125,0	1,60	2,16	6,16
1895	10 mesos	120,0 ^b	1,60	1,92	5,80
1895	10 mesos	150,0	2,00	2,40	6,40
Mitjana			2,38	3,02	7,02

^a El contracte estableix que cobrarà 240 pessetes si «compleix», i 200 pessetes si no ho fa.

^b La soldada és de 120 pessetes si no «compleix», i de 150 pessetes si ho fa.

Font: elaboració pròpia a partir de JOVÉ, *Llibretes...*

Pel que fa a la remuneració dels mossos, els dietaris utilitzats contenen poques informacions. Les hem recollit a la taula 4, en què hem calculat el jornal per dia treballat considerant que es treballaven un total de 280 dies a l'any. Atès que en aquest contracte la soldada es completava amb el cost de l'aliment i l'habitatge (estimat en 4 rals), hem afegit una columna on se suma aquesta quantitat als salaris monetaris per obtenir una aproximació a la remuneració total que permeti la comparació amb els salaris dels jornalers. Les dades mostren una gran dispersió. Només en tres casos el salari monetari se situava prop dels 4 rals, que si hi sumem

el valor del «gasto» dona un valor total de 2 pessetes, pràcticament idèntic al salari que obtenien els jornalers en els primers anys de la sèrie (taula 5). En dos més se superaven els 3 rals, i en la resta de casos, que són majoria, variaven entre 2 i 3 rals. Implica això que les soldades més altes les hem de considerar excepcionals i que a la pràctica existia una certa uniformització entre 2 o 3 rals? Una altra explicació possible és que els salaris més alts fossin dels mossos de mules, i que les soldades més baixes corresponguessin als mossos d'aixada, però la documentació ens informa molt poques vegades del tipus de mosso contractat. En certs casos, els salaris més baixos corresponen a mossos contractats per uns mesos. De fet, els nivells dels salaris dels mossos eren força similars als dels jornalers, especialment als qui se'ls «feia el gasto», i experimentaren la mateixa tendència a la baixa, especialment en els últims anys de què disposem d'informació.³⁴

Com succeïa amb els mossos, la informació sobre els salaris dels jornalers és incompleta i només ens permet saber el que cobraven una part dels jornalers. Tampoc està distribuïda de forma homogènia al llarg de l'any, i això ens priva de conèixer si les diferències observades estaven relacionades amb l'estacionalitat de l'activitat o obeïen a altres raons. Però el que crida més l'atenció són les diferències dels salaris percebuts pels jornalers, que en algunes ocasions poden arribar al 50% en un mateix període i per una mateixa feina. Aquestes divergències eren degudes, en bona part, a l'existència de dos models de remuneració. En uns casos, especialment quan es tractava de jornalers locals, rebien la remuneració en forma de salari monetari. En d'altres, particularment quan es tractava de jornalers forasters, el salari monetari es complementava amb l'alimentació i l'allotjament. Només en algunes ocasions els dietaris informen que el propietari els hi «feia el gasto», però sembla raonable suposar que en la resta de casos amb salaris significativament més baixos la diferència també era deguda a la valoració del cost de l'alimentació en una pesseta.

A partir d'aquests supòsits hem elaborat la taula 5. La primera columna conté els salaris dels jornalers locals que percebien una remuneració exclusivament monetària. La segona correspon als salaris monetaris dels jornalers forasters en els quals considerem (encara que no sempre consti de manera explícita) que el propietari els hi «feia el gasto». Finalment, la tercera columna presenta el resultat d'afegir al salari monetari d'aquells jornalers el valor del «gasto» (4 rals) per obtenir el salari total. La taula recull una forquilla de valors mitjans i no computa els valors extrems.³⁵ Una primera conclusió és que els nivells salarials dels dos tipus de remun-

34. A l'informe de 1895 de l'enginyer J. Bernat sobre Montblanc s'estimava que «los gañanes están retribuidos con habitación, comida y 15 a 20 pesetas mensuales». L'informe del mateix enginyer sobre l'Esplugu (també de 1895) deia: «A los gañanes se les retribuye con la comida, vino y 50 duros al año en estos últimos años y antes cuando los vinos alcanzaban mayores precios, la retribución en metálico era de 4 a 5 onzas». Archivo del Ministerio de Agricultura, lligall 262.

35. No es computen els jornals de dallar, que solien superar els 20 rals, ni tampoc uns pocs de 9 i 10 rals pagats l'any 1884, ja que predominen els salaris de 8 rals. Tampoc es tenen en compte els de la sega per la dificultat de saber si se'ls hi «feia el gasto» o no. Per a 1891 només es disposa d'una informació de salari monetari, i probablement peca per excés.

neració són força coherents. És cert que hi ha diferències, però són poc significatives. Si comparem els salaris monetaris dels jornalers als qui se'ls hi «feia el gasto» amb els dels mossos en general observem que els nivells eren molt similars.

TAULA 5
Evolució de la remuneració dels jornalers contractats al dia
o per períodes curts a l'explotació agrària de Josep Jové, 1884-1896

<i>Any</i>	<i>Salari monetari diari jornalers locals (rals)</i>	<i>Salari monetari diari jornalers forasters (rals)</i>	<i>Salari monetari diari jornalers forasters + «gasto» (rals)</i>
1884	8	4	8
1885	7-8	4-4,5	8-8,5
1886	7-8	2-3-4	6-7-8
1887	7-8	3-4	7-8
1888	6-8	2	6
1889	6-8	2-4	6-8
1890	7	2-4	6-8
1891	8	2-3 ^a	6-7
1894	5-6	2-2,40-3	6-6,40-7
1895	6-7	2-3	6-7
1896	7	–	–

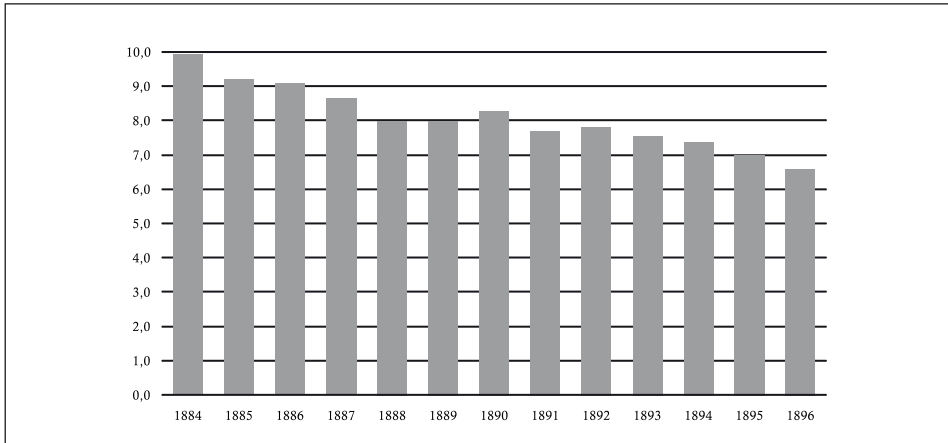
^a Predominen els salaris de 2 rals, només n'hi ha dos de 3 i un de 4 rals.

Font: elaboració pròpia a partir de JOVÉ, *Llibretes...*

La comparació amb altres sèries de salaris agrícoles disponibles de la Catalunya interior recollides al gràfic 2 confirmen la validesa de les nostres dades. Encara que els nivells siguin moderadament més baixos, mostren una tendència similar a la baixa. En efecte, el 1884-1886 els salaris diaris de les feines no especialitzades fetes fora de les estacions punta superaven els 9 rals a la Catalunya interior. Les nostres dades varien entre 6 i 8 rals, encara que predominen els valors de 8 rals. De 1887 a 1890 a la Catalunya interior oscil·laven prop dels 8 rals, mentre que a les nostres sèries tot i que encara trobem jornals de 8 rals van adquirint pes els de 6 i 7 rals. Finalment, en el període 1891-1895 a la Catalunya interior s'accentuà la tendència a la baixa i els jornals es pagaven prop de 7 rals, mentre a la nostra explotació predominen els de 6 o 7 rals, amb algun mínim de 5 rals.³⁶ A la nostra sèrie la inflexió a la baixa, poc visible a la fi dels vuitanta, es manifesta amb molta intensitat en el període 1890-1895.

36. Segons l'enginyer J. Bernat, a l'Espluga de Francolí els jornals variaven des d'1,75 a 2,50 pessetes i es pagaven el diumenge tenint en compte els preus que havien tingut els jornals a la plaça. Archivo del Ministerio de Agricultura, lligall 262.

GRÀFIC 2
Evolució dels salaris diaris agrícoles no especialitzats
i fora d'estacions punta a la Catalunya interior, 1884-1896 (en rals)

Font: elaboració pròpia a partir de GARRABOU i TELLO, «Salario como coste...», 174-175.

Per la seva banda, existien importants diferències en funció del gènere i l'edat dels treballadors o de la modalitat contractual. El salari femení era de pràcticament la meitat del salari mitjà dels jornalers masculins, i es mantingué estable durant tot el període en una pesseta. Aquest era el salari habitual de la verema, si bé en un any les veremadores aconseguiren un modest increment argumentant que als pobles veïns es pagaven salaris més alts. Els jornals de collir olives eren de 3 rals, i es reduïa a 2 rals si només treballaven per la tarda. Per esbrotar ceps, espampolar, birbar i entrecavar cobraven 2 rals, però en aquests casos sols es feia mig jornal, els matins o les tardes. Només alguns matins d'arrencar guixes, esbrotar o entrecavar es pagaven a 3 rals. Els pocs jornals de segar eren més alts (5 rals), però clarament inferiors als salaris masculins. En l'única informació que disposem d'una criada, se li pagava un duro al mes, és a dir, unes 0,16 pessetes al dia. Altres tasques més excepcionals eren més ben pagades: a l'abril de 1889 es contractà una dona per «apariar la carn dels porcs» després de la matança a 2 pessetes per dia.

Entre els jornalers es contractava alguns joves, sovint conjuntament amb el pare, que acostumaven a cobrar la meitat que el seu progenitor, uns 4 rals. També era freqüent la contractació d'un vailet de pocs anys, que només en un cas la font informa que tenia 13 anys. En algunes ocasions feia de pastor, però predominen els casos en què ajudava en les diverses feines, excepte en el treball amb animals. La remuneració monetària que rebien era pràcticament simbòlica: unes 0,16 pessetes al dia, com la criada, o fins i tot menys. L'anotació del propietari del 6 de maig de 1891 en què indica que el «pastor a guardat cabras a comensat abuy i li donaré lo que boldré», posa de manifest la nul·la capacitat de negociació d'aquells vaillets (o dels seus pares) que a la pràctica es llogaven per l'alimentació.

TAULA 6
Pessetes pagades per fer un centenar de boïcs (o «formiguers»)
a l'explotació agrària de Josep Jové, 1884-1895

<i>Any</i>	<i>Pessetes</i>	<i>Any</i>	<i>Pessetes</i>	<i>Any</i>	<i>Pessetes</i>
1884	3,63	1891	3,75-4,00	1895	4,00
1890	5,00	1894	3,50-3,75		

Font: elaboració pròpia a partir de JOVÉ, *Llibretes...*

Finalment, cal indicar que algunes activitats es feien a preu fet. Aquesta pràctica era bastant habitual per fer boïcs o «formiguers», i a la nostra documentació la remuneració oscil·lava entre 3,5 i 5 pessetes per cada centenar de boïcs (taula 6).³⁷ Sorpren, però, que en les feines de segar no s'utilitzés aquesta modalitat contractual, ja que es tractava d'una pràctica força habitual a Catalunya.³⁸

4. Un mercat de treball agrari plenament integrat però amb salaris diferents

Un dels trets més rellevants del desenvolupament capitalista ha estat la integració de mercats, on les mercaderies bescanviades tendeixen a convergir en un únic valor. Més enllà dels mercats de productes, que eren de fet mil·lenaris, la mercantilització de la terra i del treball ha esdevingut històricament un veritable punt d'inflexió.³⁹ Ens podem preguntar en quina mesura el funcionament del mercat de treball del nostre cas d'estudi havia servit per mobilitzar la força de treball requerit pels propietaris que havien optat per l'explotació directa, o si s'observen situacions d'escassetat. També ens interessa saber fins a quin punt s'havia produït una certa uniformització dels salaris, i quin era el grau de convergència i d'integració amb la resta de mercats de treball agrícola existents a Catalunya.

Amb relació a la primera qüestió, les nostres dades no confirmen altres testimonis sobre l'escassetat de mà d'obra que sembla haver-se donat a la veïna comarca de l'Urgell amb la construcció del ferrocarril i les obres derivades de la lenta posada en explotació del canal.⁴⁰ En tots els anys de què tenim informació no s'observa

37. Vegeu la nota 11.

38. R. GARRABOU, «Mercats de treball», dins E. GIRALT I RAVENTÓS (dir.), J. M. SALRACH i R. GARRABOU (coords.), *Història agrària dels Països Catalans*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2006, 311-312.

39. K. POLANYI, *La gran transformació. Crítica del liberalismo económico*, Madrid, La Piqueta, 1989; K. POLANYI, *El sustento del hombre*, Barcelona, Capitán Swing, 2009; i K. POLANYI, *Los límites del mercado*, Barcelona, Capitán Swing, 2014.

40. Vegeu GARRABOU I TELLO, «Salario como coste...», 154-156, on es recullen alguns testimonis sobre l'escassetat de mà d'obra i encariment dels salaris als anys vuitanta del segle XIX a la comarca de l'Urgell. Per a l'extensió del ferrocarril a la Catalunya occidental, vegeu P. PASCUAL I DOMÈNECH, *Los caminos de la era industrial. La construcción y financiación de la Red Ferroviaria Catalana (1843-1898)*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona - Fundación de

que el propietari tingués dificultats per abastir-se de la força de treball que necessitava en cada moment. Només en dues ocasions trobem referències a la dificultat de trobar jornalers.⁴¹ Tret d'aquelles situacions puntuals, abunden les anotacions de jornalers que passaven per casa del propietari oferint-se per treballar i que el propietari contractava. Tot sembla indicar que seguia havent-hi una pagesia precària amb excedents de força de treball i uns ingressos insuficients a les seves explotacions que abocava alguns membres de la família a entrar en el mercat de treball per completar els ingressos familiars.

No sembla que la demanda de treball per part d'aquelles famílies pageses en situació de precarietat hagués disminuït, més aviat al contrari. La presència creixent de jornalers forasters, particularment aragonesos, es pot interpretar com la integració d'àrees cada vegada més allunyades en el mercat de treball de l'entorn de la ciutat de Cervera, i no com l'esgotament de la reserva local de jornalers. El fet que permetés als propietaris abaratir els costos laborals parla en favor d'una oferta abundant de treballadors. La creixent integració espacial d'aquell mercat de treball agrícola tampoc no va comportar el sorgiment d'un proletariat rural que visqués exclusivament del salari. El predomini del treball temporer entre els jornalers ens estaria indicant la permanència del lligam entre explotacions pageses amb excedents de força de treball que la venien ocasionalment als mitjans i grans propietaris.

El cas dels mossos, que s'acostumaven a contractar per períodes anuals, s'ha d'interpretar en aquell context des de la perspectiva del cicle vital dels joves nascuts al si d'aquella pagesia econòmicament precària. El fet que alguns joves es lloguessin com a mossos o vaillets no ens ha d'amagar que l'explotació de les terres pròpies continuava sent un tret fonamental. És il·lustratiu que alguns mossos deixessin de treballar per a l'amo per anar a ajudar les seves famílies, o que en altres casos es fes compatible la feina de mosso amb el fet de menar una parcel·la pel seu compte, fer una boïga o anar a jornal per pagar un deute que la família jornalera havia contret amb el propietari. Tots aquests exemples mostren que els salaris només aportaven una part dels ingressos que les famílies pageses en situació precària necessitaven per a la seva subsistència.

La segona qüestió, relativa al grau d'integració dels mercats de treball agrari o industrial, és una mica més complexa. Segons la visió econòmica més convencional, un mercat integrat seria aquell en el qual un mateix bé adquireix un sol preu. Tanmateix, hom admet que això només passa si es tracta realment de la mateixa mercaderia. Quan parlem de béns obtinguts treballant amb la natura, aquest

Ferrocarriles Españoles, 1999, 41-43 i 401-458; i per a les successives obres de millora derivades de la posta en explotació del canal d'Urgell (incloent l'expansió temporal de la vinya i de l'olivera), vegeu R. GARRABOU i J. M. RAMON-MUÑOZ, «Aigua, agricultura i regadiu a la Catalunya contemporània, 1800-2010», *Estudis d'Història Agrària* 23, 2011, 27-57; i J. M. RAMON-MUÑOZ, «Cambio agrario, uso del suelo y regadío: el impacto del Canal de Urgell, 1860-1935», *Historia Agraria* 59, 2013, 43-94.

41. El 29 d'agost de 1884 Josep Jové anotava que «com que es any que no es trova ningú, los que es tenen no volen fer res».

no és gairebé mai el cas. Des que van ser classificats i valorats al mercat de Chicago al darrer quart del segle XIX, i fins a dia avui, no hi ha un sol blat sinó molts amb preus diferents.⁴² Si aquest caràcter no homogeni és cert per a qualsevol collita duta al mercat, més encara ho hauria de ser quan parlem del treball humà. Tanmateix, per a molts economistes «no és en absolut evident que el treball com a bé econòmic sigui massa diferent a les carxofes».⁴³

Per molt clar que la majoria vegi que «el mercat de treball no es pot entendre sense tenir en compte que els seus participants, a totes dues bandes, tenen idees molt clares sobre què és just o injust», l'enfocament econòmic convencional segueix atribuint que hi hagi persones aturades al fet que s'entestin a vendre's massa cares. Si per evitar que les carxofes romanguin immòbils a una parada cal baixar-ne el preu, proposen la mateixa solució per als mercats de treball sense atendre el fet que les persones, a diferència de les carxofes, tenen autoestima i haurien de ser considerades el subjecte de l'economia enlloc d'un objecte més. «Un cop hom admet que els salaris i l'ocupació estan profundament lligats a la condició social i l'autoestima, s'està abandonant el tractament que es dona al mercat de treball als llibres de text».⁴⁴ Fer-ho significa admetre que la contractació de treball es dona sempre en un context on imperen implícitament un seguit de normes socials, tal com ha admès obertament Robert Solow: «Jo no sé com s'estableixen aquesta mena de normes, històricament parlant, però un cop establertes la seva força emana dels valors compartits i de l'aprovació o desaprovació social, no del càlcul».⁴⁵

La recerca recent sobre la trajectòria de la desigualtat a llarg termini deixa ben palès com les considerables variacions experimentades en la distribució dels ingressos, tant entre capital i treball com entre diferents remuneracions salarials, han estat fortament afectades pels valors socials i les actituds polítiques predominants a cada lloc i moment històric.⁴⁶ Aquests resultats empírics contradiuen el vell supòsit segons el qual la distribució seria un mer derivat del principi d'assignació dels factors segons la seva productivitat marginal. El fet que la seva escassetat o abundància relativa influeixin decisivament en la remuneració dels factors emprats a la producció de qualsevol bé no garanteix que aquesta distribució de la renda res-

42. W. CRONON, *Nature's metropolis. Chicago and the Great West*, Nova York, W.W. Norton & Cia, 1991, 104-147.

43. R. M. SOLOW, *El mercado de trabajo como institución social*, Madrid, Alianza, 1992, 23.

44. SOLOW, *El mercado...*, 28-29.

45. SOLOW, *El mercado...*, 64.

46. A. ALESINA i E. L. GLAESER, *Fighting Poverty in the United States and Europe: A World of Difference*, Oxford, Oxford University Press, 2004; T. PICKETTY i E. SAEZ, «The evolution of top income shares: a historical and international perspective», *American Economic Review* 96 (2), 2006, 200-205; B. MILANOVIC, *Los que tienen y los que no tienen: una breve y singular historia de la desigualdad global*, Madrid, Alianza, 2012; J. E. STIGLITZ, *El precio de la desigualdad*, Madrid, Taurus, 2012; T. PICKETTY, *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge, Belknap Press - Harvard University Press, 2014.

pongui realment a la seva «contribució» al producte obtingut, fins i tot si fos possible calcular-ne la productivitat de forma separada, precisa i unívoca.⁴⁷

D'altra banda, les recents dades sobre els canvis experimentats en la distribució de la renda són molt congruents amb plantejaments alternatius formulats per economistes heterodoxos, com és el cas del descobriment fet per Piero Sraffa que a cada conformació concreta d'una economia la distribució pot variar al llarg d'una línia salari-benefici els valors de la qual són tots ells compatibles amb les condicions de reproducció establertes pels seus coeficients tècnics;⁴⁸ o el plantejament desenvolupat per Luigi Pasinetti⁴⁹ que els increments de la desigualtat es generen quan històricament les taxes de guany i interès derivades del capital o les rendes de la terra superen la taxa de creixement de tota l'economia.⁵⁰ També sabem que a Catalunya la ràtio entre rendes i salaris agrícoles –que es pot considerar una aproximació raonable a l'evolució de la desigualtat a les societats rurals–⁵¹ va canviar notablement des del començament del segle XVIII fins a l'esclat de la Guerra Civil espanyola el 1936, i ho va fer de forma diferent a les zones litorals on predominava la viticultura que a les regions més àrides interiors que romangueren bàsicament cerealícoles durant bona part d'aquest període.⁵²

Finalment, els resultats obtinguts per l'anàlisi econòmica del grau d'integració dels mercats de treball a Catalunya indiquen que aquest grau ja era molt alt a la fi del segle XVIII o el començament del XIX, sense que això comportés la desaparició de les diferències de nivell entre els salaris agrícoles de l'interior i del litoral, o entre aquests i els salaris industrials de Barcelona.⁵³ Tot hi que hi hagué períodes amb un cert grau de convergència entre els salaris agrícoles de la Catalunya litoral i la interior entre 1720 i 1936, n'hi hagué d'altres en els quals divergiren, i en conjunt la diferència de nivells es va mantenir.⁵⁴ Així doncs, els historiadors hem

47. J. ROBINSON i J. EATWELL, *Introducción a la economía moderna*, Madrid, Fondo de Cultura Económica, 1982, 114-118.

48. P. SRAFFA, *Producció de mercaderies per mitjà de mercaderies: premisses a una crítica de la teoria econòmica*, Barcelona, Edicions 62, 1985, 64-68, 89-91, 115-119 i 146-150.

49. L. L. PASINETTI, *Crecimiento económico y distribución de la renta*, Madrid, Alianza Universidad, 1983, 126-171; i L. L. PASINETTI, *Cambio estructural y crecimiento económico*, Madrid, Pirámide, 1985, 175-218.

50. PICKETTY, *Capital in...*, 164-234.

51. J. G. WILLIAMSON, *Trade and Poverty: When the Third World Fell Behind*, Cambridge (Mass.), The MIT Press, 2011.

52. M. BADIA-MIRÓ i E. TELLO, «Vine-growing in Catalonia: the main agricultural change underlying the earliest industrialization in Mediterranean Europe (1720-1939)», *European Review of Economic History* 18, 2014, 203-226.

53. N. MORA-SITJÀ, «Exploring changes in earnings inequality: Barcelona, 1856-1905», *Discussion Papers in Economic and Social History* 61, University of Oxford, 2006 (<http://www.economics.ox.ac.uk/materials/papers/2297/61morasitja.pdf>); i N. MORA-SITJÀ, «El primer proletariat català. Mà d'obra i relacions laborals a les fàbriques d'indianes de Barcelona», *Barcelona Quaderns d'Història* 17, 2011, 237-252.

54. GARRABOU i TELLO, «Salario come costo...»; R. GARRABOU, E. TELLO i A. ROCA, «Preus del blat i salaris agrícoles a Catalunya, 1720-1936», dins A. CARRERAS (ed.) i M. GUTIÉRREZ (co-

d'estudiar els mercats de treball tenint molt present que les valoracions econòmiques de feines i persones diferents han estat sempre amarades de condicions d'entorn diverses, d'expectatives socials diferents, o valoracions culturals molt complexes i sovint en conflicte.

En conseqüència, un mercat de treball plenament desenvolupat i integrat no és incompatible amb l'existència d'un ventall força obert de remuneracions diverses que canvien al llarg del temps. Ja hem fet referència a les diferències salarials existents a la Segarra de la darrerria del segle XIX entre dones, vaillets, adolescents i treballadors adults masculins, que eren pròpies d'una societat profundament patriarcal.⁵⁵ També hem observat que algunes feines específiques, com la dels dalladors, rebien sous que sovint triplicaven el salari mitjà atesa la seva alta qualificació i productivitat. Aquestes situacions ens parlen d'una sèrie de segmentacions del mercat de treball en funció de sexes, edats, o també d'experteses diverses. Algunes venien de molt lluny, i tanmateix encara segueixen entre nosaltres per molt que sigui en un grau diferent.

Per tal d'apropar-nos a un tipus de treball tan homogeni com sigui possible a l'hora de construir sèries de salaris agrícoles, els historiadors hem concentrat l'observació en un esglaió concret d'aquella gamma de remuneracions salarials: els jornals dels treballadors adults que feien tasques comunes de peó fora d'estacions punta, com ara cavar, aixadar, espargir fems, etc. Fins i tot en aquests casos observem algunes diferències salarials a les remuneracions que es pagaven en un mateix any per una mateixa feina, tant als jornalers amb una paga exclusivament monetària com als qui se'ls hi «feia el gasto». Hem sintetitzat aquelles diferències a la taula 7, on respecte als dos tipus de jornalers les remuneracions s'agrupen per nivells salarials i nombre d'informacions.

Els resultats de la taula 7 mostren un grau considerable d'uniformització dels salaris. Excepte quatre anys, els salaris entre 7 i 8 rals representen més del 70% del total de salaris enregistrats. Al mateix temps, cap als darrers anys de la sèrie s'observa un predomini dels salaris d'entre 5 i 6 rals. La impressió és doble: d'una banda, que el nostre propietari va aprofitar la creixent abundància d'immigrants aragonesos per abaixar salaris; i, de l'altra, que la mateixa existència d'una oferta diferenciada i atomitzada li permetia certa discrecionalitat a l'hora de pagar a cadascú. La impressió es referma comparant les dades obtingudes d'aquesta font amb les sèries disponibles per al mateix període respecte d'altres zones del Principat (taula 8).

ord.), *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1999, vol. I, 422-460; N. MORA-SITJÀ, «Labour market integration in a pre-industrial economy: Catalonia, 1771-1816», *Oxford Economic Papers* 59, 2007, 156-177.

55. BORRÁS, «El trabajo infantil...»; BORRÁS, «Mercado laboral...»; MORA-SITJÀ, «Labour market...».

TAULA 7
Diferències salarials entre jornalers a l'explotació agrària
de Josep Jové, 1884-1895

Salaris en rals	1884		1885		1886		1887		1888		1889		1890		1891		1894		1895		Índex 8 rals = 100	
	Nre.	%	Nre.	%	Nre.	%	Nre.	%	Nre.	%	Nre.	%	Nre.	%	Nre.	%	Nre.	%	Nre.	%		
> 8	6	21	4	17	2	18	1	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	> 100	
8	18	62	17	74	2	18	6	43	3	21	11	50	6	35	3	15	-	-	-	-	100	
7,6	-	-	-	-	2	18	-	-	-	-	-	-	1	6	-	-	-	-	-	-	95	
7	5	17	1	4	2	18	4	29	2	14	6	27	6	35	6	30	1	11	5	63	88	
6,64	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	13	83
6,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	18	-	-	-	-	-	-	83	
6,5	-	-	-	-	3	27	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	81	
6,4	-	-	-	-	-	-	2	14	-	-	-	-	-	-	-	-	2	22	-	-	80	
6	-	-	1	4	-	-	-	-	8	57	5	23	1	6	11	55	4	44	1	13	75	
5,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	22	-	-	65	
5	-	-	-	-	-	-	1	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	63	
4,5	-	-	-	-	-	-	-	-	1	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	56	
4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	13	50	
Total	29	100	23	100	11	100	14	100	14	100	22	100	17	100	20	100	9	100	8	100	100	

Font: elaboració pròpia a partir de Jové, *Llibretes...*

TAULA 8
Comparació dels salaris agrícoles mitjans a l'explotació agrària de Josep Jové amb els de diverses zones del Principat, 1884-1895

<i>Zona</i>	<i>Salaris mitjans en rals</i>	<i>Núm. índex</i>
Explotació agrària de Josep Jové	7,04	100,00
Catalunya interior	8,24	117,05
Catalunya litoral	11,16	158,52

Font: elaboració pròpia a partir de JOVÉ, *Llibretes...*; i de GARRABOU i TELLO, «Salario como coste...», 174-175.

Convé recordar que els salaris mitjans obtinguts a la nostra explotació s'han de prendre amb certa precaució, atès que la documentació només dóna valors concrets per a una part petita dels jornalers contractats i això impedeix obtenir una mitjana ponderada. Tot i això, considerem que els salaris enregistrats tenen prou fiabilitat per comparar-los amb els d'altres sèries de la Catalunya interior (la Segarra i l'Urgell, principalment) o la Catalunya litoral (sobretot del Penedès). Com es veu a la taula 8, els salaris de la nostra explotació foren un 17% inferiors als de la Catalunya interior i un 59% menors que els del litoral en el mateix període. La diferència més significativa és la primera, atès que en la segona estarien en joc dos factors diferencials molt importants: el cost diferent de la subsistència bàsica a les dues zones (cal recordar que l'alimentació i l'habitatge d'una sola persona s'enduia el 50% d'aquells salaris agrícoles); i la possibilitat d'accedir a mercats de treball industrials alternatius (la qual cosa comportava un cost d'oportunitat més gran i, per tant, un poder negociador més alt dels treballadors). El 1897 Isidoro Aguiló y Cortés observava que a la província de Barcelona la majoria de famílies treballadores participaven a la vegada als mercats de treball agrícola i industrial, però que «de esta circunstancia favorable no gozan algunos partidos judiciales, en los cuales la industria fabril, por dificultades de su instalación, no se encuentra a la altura que en los demás».⁵⁶ Potser el més important que el nostre exemple revela és que Josep Jové va saber treure força partit de tenir localitzada la seva finca lluny de possibles mercats de treball alternatius, però també molt a prop de l'eix de comunicacions per carretera i ferrocarril entre Barcelona i Saragossa (i també entre Tarragona, Lleida i el Pirineu) per on circulaven cada cop més immigrants.

5. Formació dels salaris i nivell de vida de les famílies jornaleres

Hem vist, doncs, que el salari agrícola no es pot entendre com el resultat d'una simple negociació entre oferents i demandants, ja que aquesta negociació es produeix sempre dins un canemàs previ de situacions, actituds i valors que intervenen en la formació del salari més enllà dels factors purament mercantils

56. AGUILÓ Y CORTÉS, *La tierra...*, 122; BORRÁS, «Mercado laboral...», 238.

d'escassetat o abundància relativa.⁵⁷ El cost de la subsistència necessària per a la reproducció de la força de treball era sens dubte un factor cabdal que tendia a internalitzar-se com a norma social. Però no era l'únic en joc, ni el podem prendre com una mera constant ja que tant la composició com el cost de la cistella bàsica de consum variaven d'un lloc a un altre i es modificaven al llarg dels temps. El nivell dels salaris, i la seva capacitat d'adquirir béns de consum, també depenia de les formes històriques de producció d'aquells béns salarials. En darrer terme, i sempre dins el marc de relacions socials prèviament establert, la negociació dels salaris era principalment el resultat d'unes correlacions de força entre classes confrontades que havien aconseguit imposar uns determinats mecanismes de distribució de l'excedent social.

Aquelles correlacions de forces havien cristal·litzat en uns costums i hàbits de consum que eren considerats «normals». El preu del treball tendiria a reflectir la norma del cost social de la reproducció econòmica, i de les mateixes relacions de distribució que comportaven un antagonisme clar entre benefici i salari. Dins aquest marc, el resultat depenia del tipus de regles o normes que cada grup fos capaç d'imposar. La concreció que a cada etapa històrica i en cada societat adquirirà el nivell considerat de subsistència dependrà en bona mesura del desenvolupament de les forces productives, però també de la capacitat d'acció dels que venien la seva força de treball o compraven la dels altres. Seria aquesta capacitat d'acció la que en cada context històric podia reeixir o no a fer progressar la tendència a millorar el nivell de vida. Així doncs, hi havia certes referències socioculturals que emmarcaven els marges dins els quals es fixaven els màxims i mínims dels salaris pautats per l'abundància i la força relativa de cada factor. Per exemple, en el nostre cas, la capacitat mostrada pel nostre propietari de valorar el cost de l'alimentació que rebien els jornalers, o de reservar determinades feines a determinats treballadors. Al final, el preu del treball era resultat d'aquell conjunt de forces en joc que en determinaven les tendències bàsiques. Per a l'historiador la qüestió rau a tractar de fer visibles els criteris i principis que en cada situació portaven a l'establiment de salaris diferents.

Una primera variable a tenir en compte és el context socioeconòmic i institucional on operava aquell mercat. Es tractava d'unes societats rurals amb un accés a la terra molt poc equitatiu i amb una gran desigualtat en la possessió de la terra, com mostra el gràfic 1 sobre la distribució de la propietat a mitjan segle XIX a dos municipis de la Segarra –les Oluges i Freixenet– propers a Timor, on més del 70% de la superfície agrària estava en mans del 25% al 30% dels propietaris. Hi havia uns pocs grans propietaris, una franja de pagesos que amb el conreu de les seves terres o dels altres podien arribar a cobrir les necessitats de subsistència familiar, i una massa important de pagesos amb terra insuficient o mancats de recursos per aconseguir-ho.⁵⁸ Era aquell últim grup i les famílies pageses sense terra els qui

57. GARRABOU, TELLO i ROCA, «Preus del blat...».

58. Als municipis de les Oluges i Freixenet les famílies pageses que no aconseguien de l'explotació de les seves finques uns ingressos equivalents a un salari anual, juntament amb les que

havien de vendre la seva força de treball als agricultors o cercar altres fonts alternatives d'ingressos i que, per tant, generava un flux de força de treball cap al mercat. Però ho acostumaven a fer de forma parcial i puntual, atès que molts d'ells eren alhora pagesos, mossos i jornalers. Lluny de la formació d'un proletariat agrícola que visqués exclusivament del salari, aquest salari era un mer complement dels ingressos obtinguts a les seves petites explotacions familiars. Així ho plantejava, per exemple, la resposta de la Junta de Cervera a l'enquesta sobre el crèdit agrícola a mitjan segle XIX:

Jornaleros propiamente dichos sólo hay en los pueblos grandes, pues en todos los demás casi todos tienen una pequeña propiedad y después de haber hecho sus labores sirven a jornal a sus vecinos. El jornalero con el jornal que gana, y procurando tomar en arriendo un pedazo de tierra si no la tiene propia, para sembrar patatas, verduras y legumbres acude a todas sus necesidades y de la familia.⁵⁹

Aquesta desigual correlació de forces havia d'afavorir la preeminència d'unes normes, regles i costums favorables als propietaris que resultaven decisives en la formació dels salaris. La documentació emprada aporta escasses informacions explícites sobre aquelles normes on s'emmarcava la formació dels salaris, però hi ha alguns indicis, com ara l'exclusió de treballadores femenines d'algunes activitats, o la percepció d'un salari molt inferior al masculí quan eren contractades. Potser la constant més important que emergeix del dietari de Josep Jové, i que podem interpretar com la persistència d'uns costums molt arrelats en la fixació dels salaris, és la valoració que es feia del cost de l'alimentació de la mà d'obra contractada. Això no implica que en determinades conjuntures, com la que es va donar amb l'expansió de la viticultura i la construcció d'infraestructures a les planes occidentals des de mitjan segle XIX, els treballadors poguessin aconseguir millors salarials que eixamplessin la seva capacitat de consum.⁶⁰ Però sabem que amb l'arribada de la fil·loxera al principi dels anys noranta es produí un nou retrocés en el qual s'emmarca justament la dinàmica observada en aquesta explotació agrària de la Segarra.

no posseïen cap propietat representaven més del 70% de les famílies pageses. A la Segarra, el pes de la pagesia precària era prou gran per impulsar que un volum significatiu de famílies pageses haguessin d'optar per entrar al mercat de treball agrícola per garantir la seva subsistència. TELLO, *Cervera i la Segarra...*, 83-135; GARRABOU, PLANAS, SAGUER i VICEDO, «Propiedad de la tierra...».

59. Archivo del Ministerio de Agricultura, *Encuesta sobre el crédito Agrícola*, lligall 123, expedient 4.

60. BADIA-MIRÓ i TELLO, «Vine-growing in Catalonia...», 207.

TAULA 9

Estimació comparativa del pressupost anual d'una família jornalera agrícola en diverses comarques catalanes a la segona meitat del segle XIX

	<i>Alimentació</i>		<i>Habitatge</i>		<i>Calçat-vestit</i>		<i>Combustible</i>		<i>Altres</i>		<i>Total despesa</i>
	Pts.	%	Pts.	%	Pts.	%	Pts.	%	Pts.	%	Pts.
Baix Empordà	812	69,64	112	9,61	137	11,75	49	4,20	56	4,80	1.166,00
Penedès	991	80,05	85	6,87	117	9,45	45	3,63	–	–	1.238,00
Segrià	1.053	93,35	30	2,66	–	–	45	3,99	–	–	1.128,00
Camp Tarragona	837,2	83,37	60	5,97	45	4,48	25	2,49	37	3,68	1.004,20
Garrotxa	1.175	80,98	80	5,51	90	6,20	76	5,24	30	2,07	1.451,00
Mitjana	974	81,31	73,4	6,13	97,25	8,12	48	4,01	41	3,42	1.197,44
Segarra (estimació)	1.022	79,74	73,4	5,73	97,25	7,59	48	3,75	41	3,20	1.281,65

Font: elaboració pròpia a partir de COLOMÉ, SAGUER i VICEDO, «Las condiciones...»; RIBA, *El salario...*; i PAGÉS Y OLIVERAS, «Condiciones en...».

Fins a quin punt aquell nivell de salaris percebuts per mossos i jornalers era suficient per cobrir les necessitats de subsistència de la família jornalera? Per cercar alguna resposta, encara que sigui molt temptativa, hem d'intentar reconstruir els pressupostos familiars i comprovar fins a quin punt el salari podia cobrir les despeses. Malauradament no tenim dades sobre el cost i la composició del consum familiar per a la nostra zona d'estudi, i això ens obliga a recórrer a estimacions fetes per a altres comarques que només poden ser un referent en el nostre estudi de cas. Els pressupostos disponibles es refereixen al Baix Empordà, el Segrià, el Penedès, el Camp de Tarragona i la Garrotxa.⁶¹ Amb aquestes informacions, hem elaborat l'estructura del consum domèstic per grups familiars compostos pels pares i dos fills

61. Per a les tres primeres comarques, vegeu COLOMÉ, SAGUER i VICEDO, «Las condiciones...»; per al Camp de Tarragona, RIBA, *El salario...*; i per a la Garrotxa, PAGÉS Y OLIVERAS, «Condiciones en...». Per a Barcelona Ildefons Cerdà va estimar el cost de l'alimentació d'un home solter en uns 4,26 rals diaris, una xifra molt raonable si la comparem amb les dades de la taula 9. En canvi, el valor que atribuïa al grup familiar era comparativament molt baix i no sembla gaire versemblant: 4,55 rals diaris per alimentar tota una família. Les seves partides d'habitatge, i de vestit i calçat són comparables amb les nostres estimacions, tot i haver-hi certes divergències. El cost de l'habitatge de 125 pessetes contrasta amb els valors d'altres fonts que varien entre 30 i 112 pessetes, però resulta congruent amb el fet de tractar-se de la ciutat de Barcelona. Amb relació al vestit i calçat el valor que proposava Cerdà de 136 pessetes concorda amb algunes fonts que l'estimen entre 137 i 117 pessetes, però contrasta amb els valors força més baixos donats per altres referències (45, 78,5 i 90 pessetes). La partida d'altres despeses inclou una gamma de productes molt variada, que anava des de les despeses mèdiques, higiene, socors mutus, fins al mobiliari domèstic o el tabac. I. CERDÀ, *Teoría general de la Urbanización. Reforma y ensanche de Barcelona*, vol. II, Madrid, Imprenta Española, Torija, 14, 1867 (reimpresió de l'Instituto de Estudios Fiscales de 1968).

que apareix a la taula 9, on hem atribuït a la mare un 80% del consum alimentari del pare i als fills un 50%. En el cas de la Segarra, el consum domèstic familiar s'estima a partir de considerar que el cost de l'alimentació d'un jornalier adult era d'una pesseta diària i que el consum de la resta d'integrants s'ajustava als percentatges anteriorment indicats segons edat i sexe. D'aquesta manera, la despesa en alimentació d'un grup familiar format per pare, mare i dos fills seria de 2,8 pessetes diàries (1.022 pessetes anuals). Pel que fa a la resta de partides (habitatge, calçat i vestit, combustible i d'altres), s'ha considerat que la despesa anual era la mateixa que la mitjana de les altres comarques per les què disposem d'informació (260 pessetes anuals).

El primer tret rellevant de la taula 9 és el pes decisiu de la partida d'alimentació dins la cistella de consum jornalera, que s'enduria entre el 70% i el 93% de l'ingrés total (amb un valor mitjà del 81%, molt proper al que hem estimat per a la Segarra). A més de ser menors en entitat, els altres components del pressupost familiar també resulten més problemàtics d'estimar de forma fiable atesa la gran variació entre les diverses fonts disponibles. Creiem que el seu valor total peca per defecte, tot i no invalidar el nostre objectiu d'emprar-lo per avaluar la capacitat del salari agrícola de cobrir les necessitats de subsistència d'una família jornalera.

Considerant un salari de dues pessetes percebut durant 280 jornals a l'any, els ingressos totals d'un jornalier agrícola serien d'unes 560 pessetes anuals, quan les necessitats de consum d'una família jornalera sencera les hem estimat en 1.282 pessetes a la Segarra de la darrerria del segle XIX. En conseqüència, els ingressos salarials només cobriren prop del 45% de la despesa del grup familiar. Dit altrament, el salari només podia cobrir els costos de reproducció del jornalier, i quedava molt lluny de garantir la subsistència del grup familiar sencer. Com hem vist abans, era molt estès a la comarca el costum de calcular el valor de l'alimentació en una pesseta, la meitat aproximadament del salari agrícola. En dit context aquella norma donava per suposat dues coses molt significatives: 1) que el salari únicament cobriria les necessitats de la persona que treballava, no la d'altres persones dependents; i 2) que l'alimentació suposava un mínim del 50% de la seva cistella de consum, deixant només l'altre 50% per a la resta de despeses (vestit, habitatge, combustible i d'altres). Per als jornaliers-pagesos locals que cobraven un salari íntegrament monetari, la capacitat de consum real dependria també de la capacitat d'abaratir el cost de la pròpia subsistència amb els aliments conreats a l'hort i la terra pròpia al seu abast.

Podem concloure que amb el salari mitjà que cobrava un jornalier a la Segarra de la darrerria del vuit-cents es podia proveir la seva subsistència, però era impossible cobrir les necessitats de tot el grup familiar. Com s'aconseguia, doncs, la reproducció econòmica de les famílies jornaleres? Una possibilitat és que s'acabessin donant situacions d'empobriment amb efectes sobre els nivells de vida biològics i la pròpia reproducció humana, tal com denunciava la Junta d'Agricultura de Tarragona a mitjan segle XIX:

El infeliz jornalero y aun el pequeño propietario en la actualidad están condenados a una subsistencia frugal, si no insuficiente, pues si se sumara toda la cantidad que pueden importar los jornales como los productos al cabo del año, resultaría una cantidad tan ínfima que parece imposible que pueda

mantenerse no sólo un hombre sino también la familia por reducida que sea, y aún esto bajo el supuesto que el jornalero tenga trabajo todos los días laborales y que el pequeño propietario recoja a bien los frutos de sus tierras que tan expuestos tienen a perder por cualquier causa meteórica extraordinaria [sic]. El resultado de esta triste existencia [sic] es que el trabajador se cría raquí-tico, que sus fuerza le abandonan muy pronto, que su prole es también débil y raquí-tica pues lleva en su organización el sello de la escasez y miseria del que le dio su ser y que por último perece antes de tiempo.⁶²

Aquesta contundent denúncia troba certa confirmació en els indicadors antropomètrics del nivell de vida biològic reconstruïts amb una mostra de municipis de la Catalunya occidental. Les sèries mostren, en efecte, una situació d'estancament general entre 1840 i 1900 al llarg de la qual les petites millores momentànies assolides en certs períodes estigueren contrarestades per davallades subsegüents en l'alçada dels reclutes, com succeí en algunes localitats de les comarques de Ponent i, especialment, de la Segarra, amb les cohorts d'homes nascuts durant la crisi agrària finisecular de 1870 a 1899, que és justament el període on s'emmarca la nostra font.⁶³

Si per explotació s'entén el mateix que els moviments socials que aleshores començaren a alçar la veu a Catalunya en nom dels qui vivien del seu treball –és a dir, apropiari-se de tot l'excedent generat, o gairebé, mantenint els treballadors en unes condicions de vida clarament inferiors a les que haurien estat possibles en altres circumstàncies–,⁶⁴ no hi pot haver gaires dubtes que el nostre propietari segarrenc mantenia unes relacions d'explotació amb els seus assalariats. Fer palès aquell estat d'explotació, i actuar per superar-lo, ha estat sempre la tasca històrica dels moviments socials: «en una societat la gent arriba a considerar explotadores certes formes de desigualtat quan es presenta la possibilitat, i de vegades la necessitat, d'eliminar-les».⁶⁵

Tanmateix, això no ens ha de fer oblidar que les famílies jornaleres que malviuen exclusivament del salari del cap de família, o els pocs jornals que podien fer la dona i els fills, no tenien un pes gaire significatiu a la comarca. Predominaven els jornalers-pagesos que treballant un tros de terra pròpia o arrendada aconseguien uns béns de consum o ingressos que, juntament amb els jornals guanyats a

62. Archivo del Ministerio de Agricultura, *Encuesta sobre el crédito Agrícola*, lligall 123, expediente. 4.

63. J. M. RAMON-MUÑOZ, «Bienestar biológico y crecimiento agrario en la Cataluña rural, 1840-1936», *Historia Agraria* 47, 2009, 119-142; J. M. RAMON-MUÑOZ, «El nivell de vida biològic a la Cervera contemporània: l'evolució de l'estatura, 1840-1980», *Miscel·lània Cerverina* 20, 2010, 129-148; R. RAMON-MUÑOZ, J. M. RAMON-MUÑOZ i N. KOEPKE, «Well-being and the late 19th century agrarian crisis: anthropometric evidence from rural Catalonia», comunicació presentada al *Second Quantitative Agricultural and Natural Resources History Conference* (Agricliometrics II), Saragossa, 4-5 de juny de 2015.

64. J. ROEMER, «An historical materialist alternative to welfarism», dins J. ELSTER i A. HYLLEND (ed.), *Foundations of social choice theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, 133-164.

65. ROEMER, «An historical...», 135-162.

fora, els hi permetien cobrir les necessitats de subsistència, encara que fos de forma molt precària. Podem donar per cert que entre aquells jornalers-pagesos es donaven força situacions de pobresa, però de menor intensitat que les que implicaria una simple comparació dels ingressos dels jornalers amb el cost de la vida d'una unitat familiar. El fet més rellevant de tot plegat és que la mateixa possibilitat que tenien aquells jornalers d'obtenir autònomament alguns ingressos o béns alimentaris propis permetia als propietaris de grans explotacions mantenir nivells salarials per sota del cost de reproducció, sense que això posés en perill la reproducció efectiva de la força de treball.⁶⁶

6. Les relacions entre el propietari i la mà d'obra contractada: uns vincles ambivalents

Malgrat l'evidència dels baixos nivells salarials pagats en aquesta finca, que en la major part de casos eren clarament insuficients per cobrir les necessitats de subsistència del grup familiar, la documentació conté poca informació sobre l'existència de tensions i conflictes entre l'amo i els jornalers. Només esporàdicament trobem protestes per l'alimentació, que els mossos consideraven insatisfactòria, o ruptures del contracte, tant per part del propietari com per iniciativa dels mossos i jornalers, que plegaven quan l'amo no accedia a una millora del salari. Quan el 20 de novembre de 1886 el propietari anotava que havia «despatxat lo Llorach al vespre que mobia gran rebolució», probablement no es referia a que aquell jornalер estigués organitzant una acció reivindicativa, sinó simplement a un comportament poc disciplinat que podia contagiar els altres. Sabem que al principi del segle xx la vaga s'havia anat difonent com a forma reivindicativa per bona part del territori català,⁶⁷ però no hem trobat cap notícia a les «llibretes» que Josep Jové hagués de fer front a vagues promogudes pels seus jornalers en demanda de millores salarials. No serà fins entrat el segle xx que es començaran a sentir a la zona algunes veus que reclamaven augments de la paga en considerar injustos aquells salaris agrícoles que no cobrien els costos de reproducció del grup familiar. L'organització de sindicats de classe era molt més complicada al món rural que a la indústria, i això podria explicar la lentitud en l'organització de moviments de protesta sindicals o d'altra mena.

D'altra banda, tampoc no hem trobat cap queixa del propietari per la mala qualitat de la feina a causa d'una deficient preparació d'algun jornalер. De fet, quan en

66. COLOMÉ, SAGUER i VICEDO, «Las condiciones...»; GARRABOU, PLANAS, SAGUER i VICEDO, «Propiedad de la tierra...».

67. El folklorista Valeri Serra i Boldú escrivia en un text de 1914 que les tarifes de mossos eren de gran utilitat per «subjectar-los» tant a la desigualtat al llarg dels mesos «*Com per a saber la manera de deduir les vagues que bagi pogut tenir dins del temps que ha servit*» (SERRA I BOLDÚ, *Calendari Folkloric...*, 341). D'aquest text sembla que pot deduir-se que la vaga a la primeria del segle xx s'havia convertit en un fet habitual a la comarca d'Urgell. També Juan Riba informava que el 1912 s'havien fet vagues en diverses localitats de Catalunya reclamant millores salarials i reducció de la jornada de treball (RIBA, *El salario...*).

alguna ocasió el propietari comenta que uns jornalers havien cavat les valls i els clots per plantar vinya a massa poca profunditat no ho atribuïa a la manca d'habilitat o preparació dels jornalers, sinó a la seva desídia. L'absència d'anotacions sobre la manca de qualitat de la força de treball contractada semblaria indicar que el seu nivell d'experiència probablement s'adeïa amb l'habitual manera de fer les feines i amb el temps d'execució que es considerava normal a *ús i costum de bon pagès*. És ben conegut que una agricultura de base orgànica, com la que encara es practicava a la nostra explotació, es basava en un tipus de coneixement oral tradicional basat en l'experimentació i observació, que requeria un temps d'aprenentatge. Mentre aquells coneixements eren imprescindibles per al cap de l'explotació, no ho eren tant per als mossos i jornalers que ell contractava. Els bastava un curt període d'aprenentatge per adquirir la destresa necessària per fer les feines que se'ls demanaven. Eren poques les tasques que requerissin uns coneixements especialitzats, com empeltar ceps i podar-los, dallar, serrar fusta o treballar amb animals. La resta d'activitats que absorben la major part de la mà d'obra contractada eren treballs de peonatge, poc especialitzats. Plantar i cavar una vinya, esbrotar-la, aixadar, veremar, segar cereals (excepte dallar), batre, o les laboralment costoses operacions de transportar i espargir fens als camps o collir boïcs, eren totes elles feines amb uns nivells de formació mínims que podia fer qualsevol treballador.

Tanmateix, el fet que a la nostra explotació agrària no trobem conflictes oberts, com, per exemple, una vaga entre el propietari i els seus treballadors o derivats d'una manca de preparació d'aquests darrers, no implica que ens trobem amb uns relacions harmòniques com les presentades a la literatura pairalista quan hom afirmava que els mossos entraven a formar part de la família del propietari.⁶⁸ Sabem que la societat rural catalana a les acaballes del vuit-cents era molt conflictiva.⁶⁹ Les ruptures de contracte i els desnonaments, que es donaven amb relativa freqüència

68. SERRA I BOLDÚ, *Calendari Folkloric...*, 338. A la documentació es troben algunes informacions que mostren aquestes pràctiques paternalistes, com, per exemple, anar conjuntament als aplecs i festes de Cervera.

69. S. GARRIDO, J. PLANAS, J. POMÉS, R. ZAMORANO, M. CÁRDABA i A. MAYAYO, *Sindicalisme i món rural a Catalunya, 1900-1975*, Girona, Universitat de Girona - Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2003; J. PLANAS, «Identidades, corporativismo y autonomía del campesinado en la acción colectiva agraria. Cataluña, 1890-1920», *Historia Agraria* 50, 2010, 101-132; J. PLANAS i F. VALLS-JUNYENT, *Cacics i rabassaires. Dinàmica associativa i conflictivitat social. Els Hostalets de Pierola (1890-1939)*, Vic, Eumo - Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 2011; J. PLANAS i F. VALLS-JUNYENT, «Por qué fracasaban las cooperativas agrícolas? Una respuesta a partir del análisis de un núcleo de la Cataluña rabasaire», *Investigaciones de Historia Económica* 7 (2), 2011, 310-321; J. PLANAS i F. VALLS-JUNYENT, «Desigualdad, asociacionismo y conflictividad social en un núcleo de la Cataluña rabasaire», *Historia Social* 72, 2012, 89-111; J. PLANAS, *Viticultura i cooperativisme. La comarca d'Igualada, 1890-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013; J. PLANAS, «El cooperativismo vitivinícola en tiempos de crisis: el Sindicato de Viticultores de Igualada (1921-1936)», *Investigaciones de Historia Económica* 9 (3), 2013, 155-164; J. PLANAS, «Características y factores explicativos del primer cooperativismo agrario: el ejemplo de una comarca vitivinícola catalana», *CIREC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa* 80, 2014, 111-135; J. PLANAS, «Acció Agrícola d'Igualada i el conflicte rabasaire (1931-1936)», *Recerques* 66,

a la finca de Josep Jové, eren un primer indicador d'unes relacions conflictives entre propietari i assalariats. És força notori al dietari que no sempre es complia el temps pactat. Dels tres mossos llogats el 1890 només un es mantindrà tot l'any, un altre va plegar al mes de juny i un altre al mes de setembre. Igual va passar amb alguns mesaders i algun altre jornalero que havien estat llogats per períodes més llargs. No coneixem les causes de la ruptura, ni si era provocada per l'amo o pels jornaleros. Sovint simplement s'anota que determinat treballador havia plegat, i només en alguns casos es fa constar de forma explícita que el propietari l'havia desnonat. En aquestes situacions, les anotacions de les «llibretes» generalment estan precedides per queixes del propietari per la poca predisposició al treball d'alguns jornaleros, als quals qualificava de ganduls,⁷⁰ i amb les quals Josep Jové justificava la seva decisió de «despacharlo». De fet, les queixes del propietari per la poca predisposició al treball d'alguns jornaleros són abundants, especialment quan ell hi havia hagut de marxar, i durant els últims anys de què tenim informació. Per exemple, trobava un mosso fent la migdiada o es queixava d'un altre mosso per haver acabat de llaurar en dos dies una partida que segons ell es podia haver fet en menys temps. Tot això posa en evidència el principal problema dels mercats de treball agrícoles. L'amo compra una determinada quantitat de treball potencial en unitats de temps que no sempre es farà efectiva, atès que per aconseguir-ho cal una costosíssima tasca de supervisió que no sempre es podia duar a terme.⁷¹ Però en altres ocasions la decisió de plegar la prenia el mosso o jornalero.

Potser podem interpretar la freqüència en el trencament dels contractes de treball com un indicatiu que la conflictivitat s'expressava en aquell context de jornaleros-pagados, i en aquella etapa històrica concreta, exercint l'*opció sortida* més que no alçant una *veu* col·lectiva.⁷² D'altra banda, també podríem veure les constants quei-

2013, 123-151; J. COLOMÉ, «Conflicto y sociedad en la Cataluña vitícola (1880-1910)», comunicació presentada al *XII Congreso de Historia Contemporánea*, Madrid, 2014.

70. Aquests en són alguns dels exemples: «Los mes vagos declarats son lo de Agramunt, fuste Jauma de Barcelona, Ramiro y Gabriel, pero lo Gabriel com es per pastor no es tan estrain» (08-11-1886); «Despachat lo Anton de cal Esteve de la Serra porque no mos convenia era mol vago» (20-12-1890).

71. «Al contrari del que succeeix al sector industrial, on el procés mecanitzat estandarditza el treball i el fa fàcil de vigilar, el procés biològic de la producció agrícola està subjecte a infinites variacions degudes a condicions ecològiques. Sovint petites diferències en la temperatura i humitat del sòl comporten tractaments força diferents del cultiu o un animal. Importa molt que el treballador faci o no la seva feina amb seny i cura. A més, la qualitat d'aquesta mena de feina resulta molt difícil de vigilar. La dispersió de les tasques agrícoles en amplis espais incrementa la dificultat de la supervisió» (Y. HAYAMI i V. RUTTAN, *Desarrollo agrícola. Una perspectiva internacional*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1989). Sembla que el problema principal del nostre propietari era la supervisió, i potser no tant l'anomenat «risc moral» (*moral hazard*): que la feina mal feta provoqui danys als cultius arboris, al bestiar, o degradí la fertilitat dels sòls (J. CARMONA i J. SIMPSON, *El laberinto de la agricultura española. Instituciones, contratos y organización entre 1850 y 1936*, Saragossa, SEHA - Premses Universitaries de Zaragoza, 2003, 64-69).

72. A. O. HIRSCHMAN, *Salida, voz y lealtad: respuestas al deterioro de empresas, organizaciones y estados*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1977.

xes del propietari sobre la poca intensitat del treball com una altra forma de resistència passiva encara més tradicional a les comunitats pageses.⁷³ Totes dues són respostes molt congruents amb el fet que en la major part dels casos els salaris només constituïen una part dels ingressos del grup familiar pagès. Per una banda, el predomini d'aquella situació de jornalers-pagesos creava dificultats per superar el problema del *free-rider* amb la formació d'una consciència i una organització de classe capaç d'impulsar mobilitzacions socials. Però, per l'altra, els atorgava un punt de suport autònom per fer front i resistir una situació de subordinació davant els propietaris, els quals també necessitaven recórrer a la seva força de treball ja fos com a peons jornalers o contractant el jovent com a mossos i vailets.

Troblem la mateixa ambivalència quan considerem el fet que la feina del camp s'havia de desenvolupar sempre de forma dispersa al territori però concentrada en determinats períodes de temps sempre variables («en saó»). D'una banda, això era una barrera per a l'acció col·lectiva, però també un problema greu per al propietari a l'hora de supervisar la feina dels treballadors que contractava,⁷⁴ ja que sovint anota al seu dietari que s'havia passat el dia amunt i avall sense poder controlar de forma adient tots els jornalers. Al final, les dues parts depenien l'una de l'altra i tractarien d'aprofitar al seu favor aquella circumstància. Per als jornalers-pagesos locals la principal font de feblesa que emergeix al dietari de Josep Jové és el fet que aquest els pogués començar a substituir contractant cada cop més jornalers passavolants aragonesos amb salaris més baixos.⁷⁵

7. Conclusions

L'anàlisi de les valuoses informacions obtingudes en les *Llibretes de treball* de Josep Jové ens ha permès contribuir a millorar i ampliar el grau de coneixement de les formes de reclutament de la força de treball al camp català a la darrerria del segle XIX, aprofundir en la dinàmica i els trets estructurals dels mercats de treball agrícola i explicar com es conformaven els salaris i es negociaven les remuneracions. La primera conclusió a la qual ens porta la documentació utilitzada és que l'explotació directa amb treball assalariat podia ser viable a la Catalunya occidental de final del vuit-cents. Més del 90% de la mà d'obra utilitzada a l'explotació agrària de Josep Jové entre 1884 i 1895 foren mossos i jornalers,⁷⁶ amb una contractació anual d'un miler de jornals o una mitjana de quatre jornalers per dia treballat. No

73. J. C. SCOTT, *Los Dominados y el arte de la resistencia*, Mèxic, DF, Era, 2003.

74. HAYAMI i RUTTAN, *Desarrollo agrícola...*, 369.

75. És interessant recordar que en un informe de 1786 el batlle major de Vilafranca del Penedès deia que els jornalers-pagesos locals arribaven cansats a treballar pels amos al matí, mentre que «en sol ya estan en sus casas por las tardes», i proposava trencar amb aquelles formes de resistència passiva dels jornalers locals «trayéndolos de fuera Villa» (GARRABOU i TELLO, «Salario como coste...», 145-146). Això és exactament el que veiem que va poder fer Josep Jové a la seva explotació agrària un segle després.

76. Aquests valors són molt superiors als valors mitjans que s'han estimat a Catalunya entre mitjan segle XIX i mitjan segle XX. Vegeu GARRABOU, «Mercats...», 317.

sembla que els temors a una escassetat de mà d'obra i l'encariment dels salaris agrícoles que s'expressaren a la comarca veïna de l'Urgell a partir dels anys setanta i primers vuitanta del segle XIX afectessin el nostre propietari posant en qüestió la seva opció per l'explotació directa.⁷⁷ No hem trobat cap menció a les «llibretes» que li costés contractar la força de treball que necessitava a cada moment. És sorprenent el dinamisme i l'amplitud geogràfica que hom troba d'aquells mercats de treball agrícoles que li permeteren mobilitzar no solament la força de treball localment disponible sinó també recórrer a la d'altres comarques catalanes i fins i tot de la província d'Osca. Aquesta circumstància indicaria que a la fi del segle XIX els mercats laborals agraris a Catalunya s'estaven expandint, una tendència que sembla invertir-se a partir del principi del segle XX quan la intensificació de la industrialització es convertí en un important mecanisme d'atracció per a aquella pagesia que havia de recórrer al mercat laboral.⁷⁸

La segona constatació és la coexistència a l'explotació de diferents tipologies de treball assalariat i modalitats contractuals. Els tipus de contracte predominants eren el de mosso i el de jornalер, en una proporció molt similar. Es contractaren de mitjana uns 551 jornals de mossos i 564 jornalers a l'any. No consta que es fessin contractes escrits. Pel que fa als mossos, la durada de la contractació acostumava a ser d'un any, però també en trobem llogats per períodes mes curts. Seguint el costum tradicional, la remuneració era mixta: a més de la soldada –una determinada quantitat monetària anual– el mosso era allotjat i alimentat pel propietari. Pel que fa als jornalers, només en algunes ocasions es disposa d'informació sobre la durada del contracte, però eren relativament freqüents els contractes per un mes. La remuneració de la majoria de jornalers, especialment els locals, només era un salari monetari. En canvi, els forasters rebien un salari monetari menor, perquè eren alimentats i allotjats pel propietari i aquella remuneració en espècie es valorava en una pesseta diària. Però a banda de les divergències salarials entre els treballadors més o menys estables (mossos i jornalers), s'han constatat importants diferències en funció del gènere i l'edat dels treballadors. Si bé el treball femení constituïa una part petita però important del treball temporer, la seva activitat estigué restringida al desenvolupament de determinades feines relacionades amb el conreu de la vinya, per les quals obtenien una remuneració substancialment inferior a la de la mà d'obra masculina. De la mateixa manera, el salari dels més joves, sistemàticament estava per sota del que rebien la resta de treballadors de més edat. En qualsevol cas, la documentació reforça la idea que a la fi del segle XIX a Catalunya la figura del mosso com a forma contractual encara continuava molt viva.

Estimar el cost de l'alimentació d'un treballador adult en una pesseta diària ens ha permès, en tercer lloc, superar el problema que significava la notable divergència de salaris, segons que tinguessin o no remuneració en espècie, a l'hora d'establir un salari anual mitjà. En sumar a la remuneració monetària de mossos i jornalers als qui se'ls hi «feia el gasto» el valor de l'alimentació s'obtenen uns nivells salarials molt si-

77. GARRABOU i TELLO, «Salario como coste...».

78. GARRABOU, «Mercats...», 316.

milars al dels jornalers que només cobraven un salari monetari. Això ens ha permès elaborar una nova sèrie salarial que, tot i cobrir un període relativament curt, és una aportació interessant per millorar el nostre coneixement sobre l'evolució dels salaris agrícoles catalans. La comparació amb les sèries disponibles per a la Catalunya interior i litoral ens mostra un clar procés d'integració dels mercats agrícoles de la Catalunya interior. Encara que els valors de la nostra sèrie són lleugerament inferiors, la tendència a la caiguda als últims anys és similar. En canvi, la divergència amb els salaris del litoral es mantingué, probablement a causa del diferent cost de l'alimentació i l'allotjament o l'existència d'altres oportunitats de col·locació a la indústria que augmentaven la capacitat negociadora dels treballadors.

Per algunes feines, com ara la de dallar, es pagaven salaris fins a tres vegades el d'un peó. També s'observen diferències en funció de l'època de l'any en què es contractava el treball. Finalment, el nostre propietari gaudia d'una certa discrecionalitat a l'hora de fixar remuneracions segons a qui contractés, o condicionar-la a «si compleix o no». Tot i aquestes diferències en els salaris pagats per fer les mateixes feines en uns mateixos períodes, es tractava sempre de variacions petites al voltant d'uns valors força homogenis segons edats i sexes. El que aquesta dinàmica revela, en quart lloc, és l'existència d'un seguit de pautes culturals de llarga durada profundament integrades en el canemàs de relacions socials agràries dins la qual es produïa la negociació entre oferents i demandants de treball assalariat. La valoració en una pesseta del cost de «fer el gasto» diari era una part important d'aquells valors i normes profundament arrelades a la societat rural on s'assentava el mercat de treball i transcorria la formació dels salaris.

L'existència de diverses tipologies contractuals i, especialment, d'un ampli ventall de nivells de remuneració ens ha permès, en cinquè lloc, constatar que malgrat la integració i desenvolupament dels mercats de treball agrícoles, els salaris no tendiren a uniformitzar-se. Si bé la progressiva incorporació d'àrees cada vegada més allunyades a l'entorn va contribuir a abaratir progressivament els costos laborals als quals el propietari havia de fer front, la creixent vertebració dels mercats no va aconseguir trencar amb la segmentació dels mercats de treball agrícola en funció del sexe, edat, època de l'any o nivell d'especialització o expertesa dels treballadors.

Finalment, en sisè lloc, la comparació d'aquells salaris amb les estimacions disponibles sobre el cost de la vida ens ha permès constatar que un salari mitjà de dues pessetes podia ser suficient per a la pròpia subsistència del jornalero cap de família, però resultava clarament insuficient per abastir les necessitats del grup familiar. Segons quina fos la seva composició, i quantes remuneracions salarials aconseguissin ingressar a la família, aquells salaris cobririen entre el 50% i un màxim del 70-90% del cost de la seva reproducció. Això confirma el fenomen ja observat per altres investigadors que el cost de la vida d'una unitat familiar sencera superava àmpliament el valor dels salaris d'un jornalero masculí adult.⁷⁹ Dit ras i curt, de la mateixa manera que s'ha constatat que a mitjan segle XIX a Catalunya la ma-

79. E. BALLESTEROS DONCEL, «Retribuciones, poder adquisitivo y bienestar material de las clases populares. España y Castilla en la segunda mitad del siglo XIX», dins J. TORRAS i B. YUN

joria d'unitats familiars difícilment podien garantir la seva subsistència amb l'explo-tació del seu patrimoni territorial,⁸⁰ a la darrerria del segle XIX les famílies que tin-guessin com a únic ingrés el salari del cap de família tampoc no aconseguirien cobrir les seves necessitats de subsistència i reproducció.

Tot i ser probable que això provoqués situacions de pobresa extrema que arri-bessin a afectar el seu nivell de vida biològic, com denuncià la Junta d'Agricultura de Tarragona, cal tenir present que la major part de les famílies que anaven a jor-nal també eren pagesos conreadors de terres pròpies o arrendades. La coexistència d'ingressos propis amb jornals obtinguts del treball per altri era la situació predo-minant que explica per què es podia pagar uns salaris que no arribaven a cobrir el cost de la reproducció de la mà d'obra sense, malgrat això, posar-la en perill. Desconeixem encara el pes relatiu i canviant de les diverses fonts d'ingressos d'aquells jornalers-pagesos, però el fet més rellevant és la poca presència de la fi-gura del jornalero que vivia exclusivament d'un salari.

Juan Riba ho expressà amb tota claredat: «Es imposible que con los jornales de hoy el obrero viva ni coma aunque sea frugalmente... pero también estoy conven-cido que el propietario rural que dirige sus fincas, puede pagar actualmente más de lo que paga».⁸¹ Riba considerava que per cobrir la subsistència del grup familiar un salari mínim havia d'arribar fins a 20 pessetes setmanals, unes 3,30 pessetes diàries, quan el 1913 era de 2 pessetes a l'interior i 3 pessetes a la Catalunya litoral (equivalents, respectivament, a 8 i 12 litres de blat). Aquell augment d'un 65% que Riba reclamava el 1913 es faria realitat, enmig d'una important onada de mobilit-zacions socials, només al cap de sis anys en termes nominals, i al cap de vuit en la seva traducció real en termes de blat.⁸² A la vetlla de proclamar-se la Segona República el jornal agrícola de la Catalunya interior ja havia assolit les 6,5 pessetes per dia, i havia més que doblat la seva capacitat de compra. El 1935 l'alçada mitja-na dels joves lleidatans era quatre centímetres més alta que el 1895,⁸³ quan s'acaba la nostra sèrie de salaris pagats per Josep Jové. Això s'esdevingué pocs anys abans que la dictadura del general Franco arrabassés a les classes treballadores aquelles conquestes socials.

(dir.), *Consumo, condiciones de vida y comercialización. Cataluña y Castilla, siglos XVII-XIX*, Àvila, Junta de Castilla y León, 1999, 238-240.

80. COLOMÉ, SAGUER i VICEDO, «Las condiciones...».

81. RIBA, *El salario...*, 10.

82. GARRABOU i TELLO, «Salario como coste...», 175-176.

83. RAMON-MUÑOZ, «Bienestar biológico...», 126.